

~~М. М. М.~~ | ~~М. М. М.~~
країнських Соціалістів - Революціонерів.

„Боротьбою здобудем ми право своє!“

Х. Житловський.

Соціалізм і національне питання.

Львів. Бібліотека
АН УРСР

Переклад з російського.

Вас. Куркин

— * —
Наклад і друк партійної друкарні.
1915.

УРСР

и-58513 / 2 кр

~~767858~~

1906
2013

Партія Українських Соціалістів - Революціонерів.

„Вертьбою здобудем ми право своє!“

Х. Житловський.

Соціалізм і національне питаннє.

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

Переклад з російського.

Вал. Курдюков

Наклад і друк партійної друкарні.
1915.

2948
14928.1020

А 558

П
—

И 58513

21/2

ЛВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И 58514

2044

Від редакції.

Видавши такі брошури, як „Національне питання в Росії й війна“, „Росія й Україна“, „Українці, Росія й війна“, в яких обговорено й уґрунтовано самостійницький напрям української політичної думки, що змагає до здобуття державної незалежності для України й українського народу, — могли ми приступити й до видання книжок, що дають погляд на результати, до яких дійшла в національній справі загально-європейська соціалістична думка.

Як відомо соціалізм спочатку мав більше космополітичний, ніж інтернаціональний характер, а пізніше переняв ся занадто державно-централізаційними тенденціями й не звертав ніякої уваги або й ворожо відносив ся до національних питань. Та пізніше практика життя й розвиток національного соціалістичного руху серед „неісторичних“ народів привели до основної ревізії в сій справі утертої соціалістичної теорії. Результатом сеї ревізії була поява цілого ряду основних праць над національним питанням найвизначніших теоретиків сучасного соціалізму. В сих працях виказано всю величезну вагу національного питання для соціалізму й зроблено проби дати його розв'язанє з соціалістичного погляду.

Деякі з сих праць ми й видаємо тепер для українських соціалістичних кругів, щоби вони могли успішнійше бороти ся проти централізаторських тенденцій особливо російської соціальної демократії, для якої новіші здобутки західно-європейської соціалістичної думки в національній справі, між иншим і таких „ортодоксів“, як К. Кавтський, і доси ще не існують. На початок видаємо працю Х. Житловського — „Соціалізм і національне питання“, дві праці К. Кавтського — „Національність й інтернаціональність“ й найновіша — „Національна держава, імперіалістична держава і союз держав“, М. Борисова — „Соціалізм і проблема національної автономії“. Сподіємо ся одначе, що незабаром видамо й інші, не менше важні, праці інших авторів.

Разом з сими книжками видаємо також праці про національну справу першого й найбільшого доси українського соціаліста, Михайла Драгоманова — „Чудацькі думки

про українську національну справу“ й „Листи на наддні-
прянську Україну“. Написані й видані вже більше, як
двадцять літ тому, вони вже давно стали бібліографічною
рідкістю, одначе й доси не перестаріли ся, хоч в багатьох
питаннях ми, сучасні українські соціялісти, разом з загаль-
ним розвитком українського національного життя далеко
поступули ся наперед і в національній справі маємо часто
інші погляди. Тому й появить ся в нашім видавництві
окрема праця про погляди Драгоманова на національну
справу. Маємо одначе надію, що видане їх матиме велике зна-
чінє для нашого національного вихованя й думаня. Писані
з великою ерудицією й великим фактичним матеріалом, вони
заразом читають ся дуже легко й інтересно. Хай видане
сих праць буде одним з проявів нашого пошанованя до
великого українського соціяліста, що був також нашим
учителем.

За редакцію

Микола Залізняк.

Передмова.

Праця, яку предкладаємо читачам, була перший раз друкована по німецьки в журналі „Deutsche Worte“, видаванім у Відні Енгельбердом Пернерстофером, а відтак випущена окремим виданням не на продаж, а для агітації між австрійськими товаришами перед Брюнським партійним зїздом, на котрім мали обговорювати національне питання¹⁾.

Принята зїздом що до сїєї точки ухвала була в цілковитій гармонії з тими теоретичними поглядами, які містилися й заступалися в отсій праці. На основі тих самих теоретичних думок агітував і автор усно в користь незалежного жидівського соціалізму, між студентською жидівською молодіжю в Швайцарії, почавши від 1889 року.

Друком довелося авторови висказатися в застосованню до жидівського соціалізму лише в двох-трьох працях — і то дуже не повно. На жаль, і предложена тепер читачеві робота загально-теоретичного характеру не може вимагати для себе вичерпуючої се питання повноти. Особлива ціль, для якої писалося її, не дозволяла застановлять ся над розбором багатьох чисто-теоретичних питань, що стоять в безпосередній звязи зі соціалістичною теорією національності, і ввійти в більше подрібний аналіз конкретних питань боротьби поодиноких народів за їх національну самостійність і незалежність — з точки погляду міжнародного соціалізму. Найменше могли ми в ній заняти ся дослідом питань жидівського національного відродження й оцінкою тої ролі, яку повинен відіграти в тім відродженню жидівський пролетаріат і жидівська соціалістична інтелігенція. Тому предметови гадаємо посвятити окремий подрібний розвід.

Не дивлячи ся на всі ті важливі недостатки статті „Der Sozialismus und die Nationalitätenfrage“, автор уважав за корисне ознайомити з її змістом товаришів, що читають по російськи, і дати їм її майже в тім самім виді,

1) Der Sozialismus und die Nationalitätenfrage. Nicht für den Buchhandel bestimmter Sonderabdruck aus dem August-Septemberhefte 1899 der „Deutschen Worte“.

в якій вона явила ся в німецькій мові. Ми кажемо: „майже в тім самім виді“ тому, що при російській перерібці годі було не внести деяких змін, конечних задля ціли хоча би тільки місцями і не зазначити бодай побіжними почерками звязь загально-теоретичних думок із окремим питанням долі жидівського народа.

Нам дуже жалко, що час не дозволяє нам внести в російську перерібку ті доповнення, які-б хотіло ся додати що до питання про територію, в котрім нам довело ся одиноко змінити радикально наші передші погляди. Будучи перед тим рішучим приклонником тої думки, що відрубна територія являєть ся лише бажаним, але ніяк не конечним услів'єм для нормального розвитку народного життя, ми після більше старанного, як нам здасть ся, розгляду доказів pro і contra, примушені погодити ся з тими теоретиками національної справи, що бачать у відрубній території *conditio sine qua* поп всякого здорового, безперепонного і незалежного, а тим і найбільше цінного для всего людства розвитку кожного поодинокого народа.

На щастє для автора та радикальна переоцінка одної з важнійших частин його теоретичних поглядів ніяк не йде врозрив цілою системою його поглядів, яка показуєть ся, при більшім розслідї справи, цілком правильним і послідовним висновком тої теорії соціалістичного інтернаціоналізму, якого проясненню посвячена наша праця.

Х. Житловський.

Ньюйорк
Листопад 1904.

Перший розділ.

Кожде суспільне питання одержує ріжний змісл і вимагає неодинакового рішення, дивлячи ся після того, яка суспільна група підносить його, і які вона має при тім інтереси.

Національне питання не являєть ся виїмком з того загального правила. Ще довго перед тим, як його піднесли політичні партії і міжнародна дипломатія, воно істнувало як питання внутрішньої адміністративної управи, особливо в країнах з мішаним етнічним складом населення. Бюрократичний механізм багатьох європейських країв, змагаючи робити після того самого шабьону, мусів стрічаючи ся з етнічними окремішностями поодиноких областей і так чи инакшо числити ся з сим фактом. Для бюрократії виникало національне питання і його істота полягала в слідуєчім: чи можливо, і в якій мірі можливо так застосу-

вати до тих „проклятутих інородців“ поодинокі частини адміністративного механізму, щоби не було з того шкоди для найважніших чеснот бюрократичного режиму: всенівелюючого шаблону і браку всяких зайвих конфліктів з тими, ким рядить ся.

Дивлячи ся після держави і після політичного або культурного рівня розвитку, на яким були народности, що входили в її склад, пробували в різних часах різних метод для рішення „національного питання“, котрих ціль була майже всюди та сама: з одного боку задержати в повній нетикальности принцип адміністративного змішання в усі обяви життя, а з другого — можливо найліпше обминати надто острі постулки і заходи, що могли би викликати поважний опір з боку взятого в опіку інородного населення.

Розуміть ся, що найкрасшим рішенням національного питання з погляду інтересів бюрократії було би те, яке давало би гарантію, що в близшій або дальшій будучности прийде до цілковитого злиття всіх різних народностей з пануючою нацією і в наслідок того зникли би ті внутрішні суперечности, в які попадає бюрократія в подібних країнах.

Цілком инший змісл має національне питання для тих поступових партій сучасности, що поставили собі ціль довести широкі народні маси до вселюдської культури до самостійного рішення всіх питань, що виникають в їх розвитку. Тут не розходить ся вже о те, як найліпше поділити поодинокі країни, і які адміністративні порядки найбільше придатні для тих країн. Тут розходить ся о те, чи не являєть ся необхідною річю, в інтересі поставленого завдання, дати кожному народови, який би він не був малочисельний, право на самостійне політичне і культурне життє, чи не стоїть то право в противенстві з інтересами найповнішого й найрівномірнішого поступу людскости.

Можливого по нашим силам розробленню того питання присвячуємо ми отсю працю.

I.

Питання про право кожного народа до самостійного політичного, або, в крайнім разі, культурного життя грало велику ролю в усіх національних рухах девятнайцятото століття і викликало богату літературу, присвячену його теоретичному розробленню, при чім більшість теоретиків розпадали ся на приклонників космополітизму, який відмовляв національним основам всяке культурно-поступове значіннє, і на приклонників національного принципу,

що так само відмовно стояв супроти основ вселюдського розвитку.

Треба зазначити, що в національних руках девятнадцятого століття виходили на яву дві суперечні течії, охоплені однаково одним загальним імям національного руху. Одна течія, наприклад, панслявістична або пангерманістична, мала за ціль зєдиненнє в одну державну цілість споріднених між собою народностей. Друга течія, як наприклад, польська в Росії, новокельтська в Англії, новопровансальська у Франції й українська в австрійській Польщі, була і є пересякнена цілком противним мотивом — забезпечити автономію кожної поодинокі народности і захистити її від замахів одної чи другої великої нації, що змагає загарбати її і засимлювати її з собою.

Розуміть ся, що і теоретичне обоснованнє сих суперечних течій „національного“ руху мусіло опирати ся на цілком відмінних теоретичних доказах. Автономічна течія поодиноких народів виводила проти „націй“, що напосіли ся на їх самостійність, приблизно ті самі докази, якими користували ся послідні в своїй боротьбі з космополітизмом. І навпаки, паннаціоналістичні теорії покликали ся в своїй боротьбі проти автономістичної течії майже на ті самі докази, за помічю котрих гадав космополітизм доказати нестійність національного принципу.

Для космополіта нема Німців, Французів, Славян і т. д.: він знає лише людство. Паннаціоналіст ставить ся на подібне становище і не допускає ієтнованнє Поляків, Росіян, Чехів, Баварців, Прусаків: для него вони Славяни або Німці. З другого боку вважає паннаціоналіст людство пустою абстракцією тому, що в дійсности є лише конкретні національності: Славяни, Германці і т. д. Цілком так само вважає „сепаратист“ Славян, Герман і т. д. лиш пустими абстракціями тому, що в дійсности ієтнують лише поодинокі народности: Росіяни, Поляки, Чехи, Прусаци, Баварці і т. д.

„Нема людства: є лише нації“, каже паннаціоналіст.

„Нема націй: є лише народности“, каже сепаратист.

Народности, то засуджені на зникненнє, випадкові, несуттєві відміни нації,“ відповідає „сепаратистови“ націоналіст.

„Нації і народности, то ніщо більше, як засуджені на загибіль, випадкові, несуттєві види людства“, заглушує своїм голосом ті голоси космополіт.

Таким чином ми маємо при осуді національного питання справу з двома суперечними засадами: космополітизмом, що визнає єдність людського роду і жде злиття всіх народів в одну цілість, і „сепаратизмом“, що виходить з

факту існування окремих народностей і полишає їм самостійне існування. Паннаціоналістична теорія, що стоїть по середині між ними, в дійсності не являєть ся їх синтезом, і як всяка посередня теорія, відіграє вона ролю летучої миші у війні птахів і мишей.

Дійсний синтез сих двох суперечних засад лежить, на нашу думку, в принципі міжнародности, проповідуванім сучасним соціалізмом.

Довгий час зливав ся на жаль той принцип з космополітизмом. Не лише його противники, але й офіційні його оборонці підчеркували його суперечність з націоналізмом, в той сам час, коли друга його сторона — його суперечність з космополітизмом — стояла цілком в тіні й ані одним слівцем не споминала ся.

В соціалістичнім таборі ся справа взяла тепер цілком инакший оборот. В останніх часах все частійше й упертійше чують ся голоси за признаннем справедливих жадань національного принципу і погодженнем їх з поступовими жаданнями суспільного життя. В соціалістичній пресі західної Європи стрічаємо тепер на кождім кроці гадку, що національність і соціалістичний ідеал ніяк не стоять в непримиримім ідейнім антагонізмі, і, при відомих обставинах, можуть цілком і повинні йти поруч. Не тяжко було би навести цілий ряд виписків з німецького „Vorwärts-a“, австрійської „Arbeiter-Zeitung“ і італійської „Critica sociale“, — виписків із статей компетентних теоретиків і практиків соціалістичного руху, що не дають сумніву в тім, що в національнім питанню тактика соціалістичних партій, які все признавали принцип міжнародности, сильно змінила ся в користь признання національних засад. Наводимо лише слова Е. Пернерсторфера, які він сказав на віденськім соціально-демократичнім зїзді 1897. р., що стрінули ся з голосним одобреннем з боку всіх присутних делегатів австрійської робітничої партії. „Дванацять літ тому назад, говорив він, пересякла була вся соціальна демократія безтілним і бездушним інтернаціоналізмом, тепер стоїть вона цілком на основі реалістичного інтернаціоналізму... Наша дорога веде не від гуманности через національність до безтіяльности, але від безтіяльности через форму національности до гуманности. Нації повинні бути подібні до цвітучого саду, в котрім ріжні цвіти втішають взір... Скоро, надію ся, запанує переконання, що можна бути дуже добрим Німцем, славним Італійцем, добрим Славянином і в той сам час також пристрасним приклонником інтернаціональної соціальної демократії 1).

1) „Vorwärts“, 1897, ч. 139.

Надія, висказана Пернерстофером, без сумніву близька до здійснення. А всеж таки стрічають ся ще й тепер в рядах соціалістичної партії нерідко люди, що бачать в тій новій тактиці що до відношення до національного питання не цілком щирий компроміс з лихою дійсністю, — компроміс, що йде в розріз із засадами інтернаціоналізму, що зрікаєть ся тих засад задля одних або других тимчасових успіхів.

Такий погляд на нову тактику здаєть ся нам дуже мильним. Інтернаціоналізм, в суті своїй науки, однаково суперечний як з націоналізмом, так і комополітизмом. Ідеалом космополітизму являєть ся зникнення всіх національних ріжниць, і будуче людство представляєть ся йому у виді конгломерату поодиноких індивідуів, коли натомість принцип міжнародности оснований на думці про брацтво народів, з сього абсолютно не слідує, щоби один брат бу похожий на другого брата, як одна капля води до другої. Що більше, інтернаціоналізм має з націоналізмом той самий основний принцип: право народів на самоозначення. Ріжниця, — і глибока ріжниця, — між ними та, що націоналізм бачить в кождім народі самостійну, замкнену цілість, що повинна виступати з відношенням до других народів як незалежна одиниця.

Свої відношення до других народів може кождій нарід уладнати лише руководячи ся своєю волею, своїми інтересами. Війна і мир залежні від суверенного рішення самого народа. Се те само становище „laisser faire, laisser aller“, лише перенесене з царини міжіндивідуальних в царину міжнародних відносин. Результатом сього погляду являєть ся щось анлогічне до результатів „laisser aller“ в суспільним життю: фактичне володіння сильного над слабим і цілковита самоволя в міжнародних відносинах, яку спинюють лише мірквання безпосередньої егоїстичної користи.

Цілком інакше глядить на справу інтернаціоналізм. Для него людство являєть ся не конгломератом поодиноких індивідуів, але й не механічною мішаниною цілком незалежних одна від одної націй, а тісною братерською сімєю народів, в котрій кождий нарід являєть ся повноправним членом сімі, якого інтереси все солідарні з інтересами всіх інших, котрого права йдуть лише до тих границь, що не нарушають прав других. То не виключає, але противно, містить в собі вимогу, що поодинокі особи, що творять нарід, повинні бути переняті свідомістю своєї приналежности до него, свідомістю своєї національної відмінности від всіх інших.

Таке розуміння інтернаціоналізму не являєть ся довільним і ніяк не подиктоване опортуністичною потребою засто-

сування до пануючих обставин. Таке розуміння представляє собою його правдивий змісл. О тім можна переконати ся хоча би з того факту, що знаменита „Міжнародна Асоціяція Робітників“, так званий „Інтернаціонал“, котрого компетентність в справах інтернаціоналізму ніхто не схоче оспорювати, розумів свій основний принцип міжнародности не инакше, як лише в зміслі синтезу націоналізму і космополітизму.

Тому, що відношення сеї першої міжнародної партії має глибоке принципіальне значіння, повинні ми застановити ся над ним трохи подрібнійше.

II.

Необхідність перейти вузконаціональні границі і надати робітничому рухови міжнародний характер бачили публіцисти Інтернаціоналу в тісній міжнародній звязи економічних інтересів.

„Робітниче питання, — писав офіційний орган Міжнародної Асоціяції Робітників“ видаваний в Женеві, „Der Vorbote“ („Передвістник“), — робітниче питання, саме тому, що воно стоїть в тісній звязи з економічними обставинами всего світа, не може бути місцевим або національним питанням, але повинно бути міжнародним“. Так, як поодинокі держава, навіть наймогутнійша, не в стані перестроїти своїми власними силами соціальні відносини, покласти в основу їх робітничу силу, замість грошевої влади, так не може бути національного соціалізму, так може бути лише міжнародний соціалізм, котрого основний принцип містить, розуміється, в собі братерство і мир між народами.¹⁾

Але той міжнародний союз не вимагає в жаднім разі, щоби національні завдання поодиноких народів були відперті на другий плян.

„Міжнародне робітниче питання,“ читаємо ми у „Vorbote“, „має всюди свою передпосилку, свободний і цілковитий національний розвиток“.²⁾

„Кожда нація повинна в себе дома обчислити свій поріг, то є передусім рішити своє національне завдання,“ що містить ся „в політичній свободі внутрі і національній самостійности на внї.“³⁾

Рішення національного завдання являється попереднім услівем братерства народів.

1) Der Vorbote, Zentralorgan der Sektionsgruppe deutscher Sprache der I. A. A., redigiert von Joh. Philipp Becher, 1866, ч. 1.

2) Там же, 1868, ч. 8, ст. 120.

3) Там же, 1866, ч. 2, ст. 170. „Суверенітет народу,“ кажець ся тамже, „лежить в тім, що нарід належить сам собі.“

„Для того, щоби рух цілости не мав пізнення і застановок, і противно, щоби він був під впливом побуджуючого і зміцнюючого соперництва, треба, щоби кожний член тої цілости (поодинокий нарід) був при повнім здоровлю і при повній енергії; і тому, що той член є не лише тілесним, але і духово-моральним єством, він мусить бути в стані обстоювати свою честь і гідність, своє значіння і вплив.“¹⁾

„Бо союз народів є союз рівноправних членів, федерація рівно свободних колективностей.“ Тому, „жадна нація не повинна мати жадної иншої переваги, окрім тої, що признаєть ся їй, завдяки її знанню і діяльності, її інтелектуальній і матеріяльній роботі в царині творення мирної культури.“ „Навіть найменша національність повинна все мати забезпечене свободне і самостійне істнування.“²⁾

На другім місці читаємо: „Кожда національність, як органічна складова частина великої сімї людства, повинна відповідно до свого темпераменту, до своїх спосібностей і природних продуктів своєї країни, внести свою відповідну частину до загальної культури. І завдання Міжнародної Асоціації Робітників лежить саме в тім, щоби бути посередником між духовими, моральними і тілесними потребами народів і щоби їх гармонізувати.“³⁾

„Vorbote“ приходить навіть до твердження, що при сучаснім ладі національності ніяк не відповідають ідеалу нації, і що на робітничий рух припадає тепер завдання, здійснити той ідеал. „Було би то,“ каже він, „грубою фікцією бачити при теперішніх обставинах в народі, нації, справдішнє колективне єство, тому, що тепер представляє нарід покищо лише конгломерат складових частин якого колективного єства... Тому можна сформулувати основну ціль робітничого руху коротко в слідуючім реченні: він змагає перевести всю суспільність із пасивного стану механізму в самодіяльний стан організму.“⁴⁾

Не треба нам наводити ще виписків, щоби доказати, що для публіцистів офіційного органу Інтернаціоналу принцип інтернаціоналізму цілком не був тотожній з космополітизмом. Зазначимо лише, що публіцисти „Vorbote“ були зовсім свідомі того факту, що їх становище цілком противне як до націоналізму, так і до космополітизму. Космополітизм уважали вони продуктом ліберальної

1) Там же.

2) Там же, 1868, в статті „Zur Erklärung unserer Aufgabe“.

3) Там же.

4) Там же, 1870, ч. 3, ст. 35.

буржуазії, що „здобувала собі свій космополітичний диплом на світовім ринку,“¹⁾ а націоналізм лічили продуктом феодалного юнкерства. З другого боку, на загальнім зібранню женецьких робітників, що говорили по німецьки, рішено одностайно, „заявити святочно всему мирови,“ „що політичний націоналізм — расовий принцип — стоїть в суперечности зі соціалним гуманізмом — принципом людства; що не повинно бути жадних інших природних границь, окрім мови, жадної іншої окремішности, окрім тої, яка витворюєть ся продуктами загальної літератури, і жадних інших народніх цілей, окрім добробиту всего людства.“²⁾

„Кождий нрід, вкладає відповідно до свого темпераменту, клімату і продуктів своєї країни свою відмінну від других частину до загальної культурної скарбниці, і саме та ріжнотність в творчости робить можливим витворення одної і гармонічної цілости.“

В повній згоді з тими принципіальними заявами було й то становище, яке публіцисти Інтернаціоналу лічили своєю повинністю зайняти відносно національних рухів того часу.

„Ми будемо помагати лише тим національним змаганням,“ писав тойже „Vorboten“, що мають за свою ціль повну свободу, самостійність і рівноправність усіх, щоби можна було включити кождий нрід, як рівноправного органічного члена людства, в загальну свободну федерацію.“³⁾

Такі були принципи Міжнародної Асоціації Робітників, і тим принципам відповідала цілком і практика. Всюди, де який-будь нрід боров ся за свою незалежність, міг він числити на симпатії й можливу поміч Інтернаціоналу. Богато національних рухів того часу мали своїх горячих приклонників і в Генеральній Раді, і в окремих секціях.⁴⁾

Рух Феніїв в Англії, римське повстання і справа польського визволення мали однаково рішучих приклонників як в Генеральній Раді, так і в окремих секціях.

Зазначуємо також основний принцип внутрішньої організації Інтернаціоналу, що цілком гармоніював з висше розясненим поглядом і що зважав ся як прототип будучої

1) Тамже, 1866, ч. 2.

2) Тамже, 1871, ч. 3.

3) Тамже.

4) Подрібно про се гляди „Vorboten“, 1866, ч. 11, ст. 165; 1867, ч. 2, ст. 30; ч. 6, ст. 92—93 і ч. 12, ст. 189.

організації народів.¹⁾ Коли пропаганда звертала ся до пролетаріату всіх країв, то організація числила ся з пролетаріатом усіх мов. Всюди, де лише дозволяли на то обставини, центральні управи творили секції, що говорили тою самою мовою. Принцип державности і територій робив місце національному і культурному принципу мови, що в організації Інтернаціоналу найповніше забезпечував національні інтереси різних частин пролетаріату. В „меморіалі центрального комітету німецької мови“, переданім 1869. р. німецькому соціально-демократичному з'їздові в Айзенах, читаємо: „Круг діяльности центрального комітету якої-небудь національности не обмежаєть ся сферою якої-будь держави, але переходить і на другі держави, відповідно до уживання німецької мови“.²⁾ „Загальний німецький союз робітників“ в Нью-Йорку і німецька секція в Сан Франціско були підчинені „Центральному комітетові німецької мови“ (Centralcomité deutscher Zunge), з осідком в Женеві.

Із відношення брюсельського з'їзду Інтернаціоналу 1869. р. до флямандського руху і флямандської мови можна також легко вивести його принципіальне відношення до всіх так званих „маловартних“ народів і мов. На тім конгресі користувала ся флямандська мова повним правом горожанства. Бельгійський референт делегації, відомий де Паан констатував з радістю, що флямандські органи робітничої преси все більше і більше розвивають ся і завойовують почесне місце народній мові, яку благородно полишила без уваги буржуазія, що говорила по французьки.

Із всего сего випливає, що міжнародний принцип Інтернаціоналу годі назвати „безтілним і безкровним“. Противно, нема ані одного справедливого жадання національного принципу, що не був би признаний програмою Міжнародної Асоціації Робітників. Право навіть найменших національностей на свободний, самостійний національний розвиток, жадання, щоби кождий член великої сім'ї людства окружений був „чесною і гідністю, значінням і впливом“, і щоби він не змагав ся передусім рішити своє завдання дома („обчистити свій власний поріг“), справді братерське відношення до всіх національних рухів, що змагали до „повної свободи“, справді повне любови відношення до „маловартних“ мов, що рвали ся, або підняли ся на висший культурний рівень, — от не прикрашені позначки інтернаціоналізму, що характеризували Міжнародну Асоціацію Робітників. Запропоноване Пернер-

¹⁾ Там же, 1870, ч. 3, 77.

²⁾ Там же, 1869, ч. 7, ст. 103 і слід.: „Der Wirkungskreis einer nationalen Kontrollbehörde wird nicht durch Staatsgrenzen beschränkt, sondern dehnt sich nach dem Gebrauche der respektiven Sprache aus“.

сторфером трактування того поняття являєть ся таким чином не „уступкою противникам“, як се сказав на тім віденським з'їзді Д-р Верстль, але першим кроком до повного переведення відповідних ідей Інтернаціоналу. І всі інші об'яви симпатії національному принципі, які замічують ся в сучасній робітничій пресі західної Європи, означають не відступство від принципу міжнародности, але його повне повердження.

III.

Іноді здаєть ся нам, що під покришкою старого космополітичного розуміння інтернаціоналізму окривали ся і тепер нерідко скривають ся як найбільше недвозначні шовіністичні затії. Так наприклад можно було читати кілька літ тому назад у „Vorwärts-і“, центральному органі німецької робітничої партії, що видавала ся тоді під редакцією покійного Лібкнехта, слідуєчі замітні слова: „Німець був усе космополітом, і буржуазійна думка китайсько-національної окремішности могла виринути лише в східно-ельвійських, напів славянсько-козацьких, юнкерських головах. І справді може німецький нарід бути гордий на свою еміграційну і колоніяльну політику... Одна Австрія, завойована у словянських і інших напівварварів і здобута для німецької культури, не уступав індійському царству. Або і не уступала би, коли-б німецький нарід не втратив пановання в своїй власній країні і завдяки цілому рядови нещасливих обставин, не підпав би під власть князів, що звертали свою увагу лише на самокорисні вузко-династичні інтереси; ані один із тих князів не був у стані зрозуміти національний заравом і інтернаціональний напрямок німецького народу. Своєю національною колоніяльною політикою витворив німецький нарід в Австрії силу, що при пляновій підмові з боку метрополії володіла би вже тепер цілим балканським півостровом і Константинополем, тим ключем до володіння світом. Але ніхто у німецьких володарів і так званих державних мужів не мав поняття про ту національно-інтернаціональну колоніяльну політику“¹⁾.

Одинокий змісл усієї цієї „національно-інтернаціональної“ плутанини містить ся в слідуєчій: Німеччина повинна була вести світову політику, заволодіти балканським півостровом і Константинополем і покінчити по своїому зі „словянсько-козацькими і іншими „напівварварськими“ головами.. „Безтільний і безкровний інтернаціоналізм“ („Німець все був космополітом“...) обернув ся тут

1) Das Auswanderungsgesetz. „Vorwärts“ 1897, ч. 85 з 10 цвітня.

цілком несподівано в повнскровний щовінїзм, а з принципіу міжнародности лишив ся лише один пустий звук.

Національний щовінїзм, що виступав у виді космополітизму і міжнародности, дає себе в знаки в тій частині німецької робітничої преси, що мусить числити ся з робітничим рухом в пруській Пвльщі. Із численних прикладів „національно-інтернаціонально космополітичного“ відношення до польських робітників і їх права на самостійний розвиток наведу лише кілька виписків із редакційних заміток „Саксонської робітничої часописи“ до звіту про берлінський партійний зїзд польських робітників, що відбув ся 1897. р. Як відомо, поклала собі польська робітнича партія в Прусїї за цїль, визволити польський нарід, що живе під німецьким ярмом, із під економічного і політичного поневолення. Але між польськими робітниками є також напрямок, що отожднює інтернаціоналізм з космополітизмом і бореть ся проти національного елемента в програмі польської робітничої партії. Редакція „Саксонської робітничої часописи“, очевидно, співчувала тоді з тою антинаціональною течією і оздобила тому звіт про сей зїзд злосливими замітками на адресу „націоналістів“. То і зрозуміле й кінець-кінцем простиме. Але звіт зачіпив факти, що німецькі соціальні демократи в богатьох містах глядять дуже неохотно на польську агітацію. Так наприклад жалували ся члени партії з Фанкфурта над Одрою на бранденбурьськїм зїзді на польську агітацію в їх окрузі, бачучи в ній шкоду для німецької партії. Ся обставина дала „Саксонській робітничій часописі“ привід до слїдуючої замітки: „Таким чином дійшло так далеко, що національна пропаганда тих польських соціалістів починає перешкаджати німецьким членам партії в їх соціально-демократичній агітації! Невжеж вони мали-б се терпіти внутрі німецької держави через міжнародну солідарність?!“

Як би редакція тої часописи тоді дійсно розуміла принципіальний бік справи і вірно розуміла істоту інтернаціоналізму, для неї не було би тут жадного питання. Німецькі члени партії повинні не лише терпіти ширенне ідей польської незалежности між польськими робітниками, але повинні би були всіми способами помагати своїм польським товаришам в ширенню тих ідей, коли для німецьких робітників слова „міжнародна солідарність“ не переставляють справді „дзвенкіт мїди й бренькіт цимбалів.“

Наведена висше редакція пішла ще дальше в нарушенню принципіу міжнароднього братерства, відмовляючи Полякам право мати свою польську пресу. „В Берліні“, — каже вона, „нема ані одного польського робітника, що не розумів би по німецьки. На щож там польського листка,

що ніяк не може дорівнювати більшим німецьким партійним часописам?! 1)

Таким чином польська соціально-демократія, найпоступивіша партія польського народу, не має права користати ся своєю рідною мовою для вискання свого народу для соціалістичних ідеалів тому, що в Берліні в польські робітники, котрі розуміють по німецьки!

Ясно, що поверховний антинаціоналізм, ще довгий час утотожняв ся з міжнароднім принципом, тут виродив ся на практиці в отвертий шовінізм, в явний національний гніт. І се буває справді не лише в Німців, але всюди, де поступові партії пануючого народу борять ся зі „сепаратизмом“ пригноблених народностей в ім'я міжнародного принципу. В Австрії той антинаціоналізм служив довгий час інтересам Німців у їх боротьбі зі Слов'янами, на Угорщині помагав він панованню мадяризму, в Галичині він панував на рахунок гніту Українців і Жидів, у Німеччині він скріпляв „національно-інтернаціональне змагання космополітичного народу“, прогнавши далеко на схід носителів „слов'янсько-козацьких голів“....

Із сего видно, що сучасні європейські соціалісти, вписавши на своїм прапорі ідеал міжнародного братерства, виступали ще цілком недавно на практиці, як чистокровні шовіністи. В останніх часах справа змінила ся всюди значно на ліпше. Але й тепер ще не підняло ся розуміння принципу міжнародного братерства до тої висоти і ясности, на якій була Міжнародна Асоціація Робітників.

Ми не беремо ся тут викладати причини, що довели до того, що величній принцип міжнародного права, оголошений інтернаціоналізмом міг збліднути до того рівеня, що його можна би змішати з плитким і поверховним космополітизмом. Наше завдання в тім, щоби докладнійше схарактеризувати різницю між націоналізмом, космополітизмом і інтернаціоналізмом і спробувати захистити останній принцип в його двоякій ролі: і як приятеля й оборонця незалежності національностей, і як непримиримого ворога всякого шовінізму.

Розділ другий.

I.

Різницю між космополітизмом, націоналізмом і інтернаціоналізмом найкраще пояснити різним їх відношенням до національних інтересів. Тому треба застановити ся

1) Там же.

Львів. Бібліотека
АН УРСР

№ 58514
Львівська державна
наукова бібліотека
№ 2044

трохи довше при аналізі тих інтересів. Національні інтереси є передусім певні інтереси суспільного життя.

Коли говорить ся про які-будь інтереси суспільного життя, то під тими інтересами розуміють ся по перше інтереси певних осіб або суспільних груп. Говоримо про інтереси підприємців, духовенства, робітників, короля. Але тим ще не вичерпане значінє терміну „інтереси суспільного життя“. Окрім інтересів певних осіб і гуртів, звертає ся також увагу на інтереси певних суспільних функцій, певних загальних об'явів людської культури. Таким чином говорять наприклад про інтереси промислу, права, вмілости, науки, внутрішньої політики.

На перший погляд може здавати ся, що інтереси суспільних функцій, об'явів культури не мають жадної реальної дійсности, коли глядіти на них як на ніщо инше, як емпіричні турботи, потреби і завдання одиниць і гуртів. Промисел, правознавство, віра і т. д. являють ся лише видуманими поняттями, абстраговані з окремих об'явів промислового, правового, релігійного характеру, — об'явів, що виступають на виї у відповідній діяльності певних одиниць і гуртів. Таким чином вони лише висші категорії культурного життя, котрого зміст означаєть ся цілком діяльністю поодиноких осіб. Лише в них, в тих особах і їх діяльності, направленої на задоволення їх матеріальних або ідеальних потреб, лежить єство інтересів суспільних функцій. Термін „інтереси суспільних функцій“, являєть ся таким чином не цілком докладним виразом; то лише абстрактний термін для конкретних потреб осіб і гуртів і своїм змістом сходить ся цілком з тими конкретними потребами.

Але вже щоденний досвід дає пізнати ріжницю між інтересами осіб і інтересами справ, котрим ті особи служать або повинні служити. Так ніхто не буде твердити, що інтереси суддів наприклад все тотожні з інтересами правосуддя, або, що інтереси державних мужів все тотожні з інтересами державного життя. Так само маєть ся річ із поглядом, що інтереси промислу і промисловців, вмілостей і художників, педагогії і вихованців, науки і учених не все однакові. Навіть емпіричні інтереси монарха не все сходять ся з інтересами абстрактного принципу монархічної власти.

Яким же правом ми робимо таку ріжницю? Очевидно, що суспільні функції, або „справи“ не лише абстрактні поняття, що обіймають загальні позначки, що відповідають конкретним інтересам поодиноких осіб і гуртів. Очевидно, що в основі поняття інтересів суспільних функцій є щось реальне і при тім відрубне від конкретних емпіричних інтересів осіб, що виповняють ті функції: инакше годі

було би протиставляти інтереси Функції і інтересам осіб. Конечно розяснити собі те реальне щось, щоби зрозуміти єство інтересів всяких суспільних справ і тим самим і інтересів „національної справи“.

Щоби відразу схарактеризувати нашу „єретичну“ для нашого часу гадку про те, ми скажемо, що се реальне щось лежить в ідеалах людської культури. Для вияснення сеї гадки нам треба зробити досить довге відступлення, яке лише з початку здаватиметься віддаленем від теми нашої праці. Але справді воно стоїть в дуже тісній і необхідній звязи з інтересуючим нас питанням про національність.

Всі царини культури, як економія, політика, релігія і т. д. безперечно виникли з певних культурних потреб. Відповідні їм людські поступки, саме тому, що вони поступки людей, мають певну ціль перед очима. Так званий „правдивий соціалізм“ Гессеа і Грюна говорив правду, коли казав, що всі галузи людської культури треба уважати об'явами „суспільної практики“ 1).

„З початку було діло“, і діло, діяльність, труд все був і лишиться ся перевісним жерелом всякої культури. Повторяємо, всі об'яви культури, всі роди і види людської діяльності виникли з певних потреб і мають перед очима певні цілі. В тім легко перекопати ся, коли приглянемо ся найголовнішим галузям культури, до яких можна застосувати всі об'яви суспільного історичного життя.

Мова і письмо явили ся в послідок потреби способу порозумівання людей між собою.

Техніка взята в найширшій розумінню того слова, яке обіймає і промисл, має цілю перемену предметів внішнього світа (а тим самим і людського тіла, оскільки воно являєть ся предметом внішнього світа) для задоволення різнородних людських потреб.

Економічна діяльність приділює кожній одиниці ту ролу в суспільних відносинах, яку вона повинна відіграти в однім або другім технічним процесі 2).

Соціалні установи установляють роди і види розділу добутих продуктів.

1) „Правдивий“ соціалізм в Німеччині був перед „научним“ і був у тім самім степені „истинний“ як послідній „науковий“. Одначе один і другий багаті на окремі думки і частинні висліди, що на будуче відуть з склад наукової правди. До числа тих думок додаємо і наведену в тексті. Під її впливом твердив і Маркс, що суспільне життя в сути річи практичне“. („Das gesellschaftliche Leben ist wesentlich praktisch.“)

2) В термін „економіка“ я вкладаю той зміст, що даний йому К. Марксом в його „Капіталі“.

Правна регламентація ограничає обсяг влади поодиноких людей над предметами і людьми.

Політика змагає вести весь процес суспільного життя, в його цілості, і привести до гармонії поодинокі її справи.

Наукова діяльність має ціль, дорогою методично правильного розв'язування установляти подібності і різниці, необхідне співжиття і необхідну послідовність у всіх об'явах природи, товариства і людської одиниці.

Філософічне думання займає ся питанням побудови суцільного світогляду і погляду на життя, гармонійного образу того, що є, і того, що повинно бути, на основі наукою здобутих фактів з царини природи, суспільності і людського „я“.

Релігійна творчість, в яких би вона не була формам, установляє те теоретичне і практичне відношення, що повинно бути між людським „я“ і тм світовим первопочиним, від котрого залежне кінець кінців людське „я“.

Художня творчість змагає в дорозі гармонійного або симетричного зіставлення звуків, ліній, образів і красок задовольнити людську потребу краси.

Мораль має за ціль здійснення в людських думках, чуттях і поступках ідеалу людської достоїнності, що неодиноково розумієть ся на неоднакових степенях розвитку.

Заведення звичаїв і привичок, оскільки воно не диктуєть ся вже схарактеризованими потребами, має за ціль установлення певних форм поведіння людей одного з одним і їх гуртовання.

Педагогічна діяльність змагає передати молодому поколінню все знання і всі спосібності, всі традиції культури, добуті або унасліджені старшими поколіннями.

Вкінці історичне життя направлене на частинну і загальну зміну всіх тих родів культурної діяльності.

Тут не треба нам заходити в розгляд питання, як ті відмінні галузи культури обертають ся в чинники суспільного поступу, після яких законів dokonуєть ся їх взаємне ділання і як складаєть ся природно дорога безпереривного людського розвитку. Рішення тих питань становить завдання філософії історії. Для нашої спеціальної цілі важно замітити, що всі ті головніші категорії культурного життя, — мова і письмо, техніка, економія, соціальні установи, право, політика, наука, філософія, релігія, штука, мораль, звичаї і звички, виховання й історичне життя, — не є ніщо инше, як в різні часи різні рішення проблем вселюдської культури.

Із багатьох, доступних чоловікови рішень тої або другої проблеми культури, одно з них повинно в данім часі при даних обставинах і з точки погляду ціли, що лежить в основі питання, бути найліпшим. То найліпше рішення і є ріжкий в ріжні часи ідеал відповідної галузи культури. Інтереси суспільних функцій, про котрі ми говорили висше, є імено інтереси того ідеалу.

Припустім в думці, що потреби, з котрих виникли всі царини суспільної діяльності і практики, раз на все дані, що вони більше не змінюють ся ні що до скількості, ні що до якості. Припустім дальше, що рішення культурних проблем і вповнення тих рішень в життю раз на все дане певним суспільним гуртам і що розділ між тими гуртами культурних дібр, добутих завдяки рішенню тих проблем, раз на все установлено. Тоді подумаймо собі той випадок, коли людство в процесі свого розвитку досягло би того „ідеального“ стану, в котрім інтереси суспільних функцій, — то є інтереси найліпших рішень відповідних культурних проблем, цілком були тотожні з емпіричними інтересами тих суспільних гуртів і осіб, що заняті виконанням даних суспільних функцій.

На жаль або щастє, о такім „ідеальнім“ стані людської суспільности навряд можна мріяти. Людські потреби все в безперестанній зміні, а нові потреби викликають нові проби рішення культурних проблем. Коли нове рішення візьме верх і переводить ся в життє, воно в наслідок тісної звязи і необхідних відносно, що панують між всіми обявами організму суспільних функцій, викликає відповідні зміни у всіх його частинах і вкінци веде до витворення нових потреб, що знають новий імпульс до зміни і взаємного приспособлення окремих обявів людського товариства, того складного, дійсного *perpetuum mobile*.

Далі, винахід найбільш „правдивої“ дороги для рішення культурної проблеми являють ся безпосереднім результатом умового розвитку суспільности і — в кінци — всего суспільного поступу. І тому, що ліпше, нове рішення здебільшого установляють ся цілком иншими гуртами й особами, ніж ті, що боронять пануючі рішення, і тому, що ті нові гурти й особи оспорюють привілеї старих, то завдяки всему тому і безпереривному розвитку людства, повинна повставати глибока ріжниця між інтересами суспільних функцій, то є інтересами одиниць і гуртів, що стоять за ідеалом, і інтересами тих гуртів і одиниць, що придержують ся старого способу рішення проблем. Тотожність тих інтересів може бути лише часовим обявом.

Всі сі міркування, при всій їх неповноті і схематичности, — подрібно можна їх розвинути в спеціальній філософічно-

історичній розправі, — зовсім вистарчають для того, щоби зрозуміти, що саме ми розуміємо під ідеалами людської культури, яке їх відношення до інтересів суспільних функцій і інтересів окремих гуртів і осіб.

То відношення нїде може не виступає так різко на верх, як в царині промислової техніки і природних наук. Порівнаймо наприклад інтереси наукового розліду, як їх розуміли Галілей або Бекон, з інтересами учених схолястиків їх часу, або інтереси промислу, за якими стояли перші великі фабриканти, з інтересами малих і середних майстрів, — і нам не тяжко буде переконати ся, що істота науки виражена була виразнійше в Галілея й Бекона, ніж в сучасних їм схолястичних учених, і що істота промислу ліпше переводили ся в технічних урядненнях великої фабрики, ніж у майстерні цехового ремісника.

Але наука і техніка одинокі, здаєть ся, царини, в котрих інтересуюче нас відношення проявляєть ся так ясно. І то тому, що нїде, в нїякій царині людської культури ідеали людскости не є такі ясні і зрозумілі, як саме в царині докладного знання й промислової техніки. Цілком инакше стоїть справа зі всіма иншими галузями культури. В чім саме лежить ясний і докладний „ідеал“ соціальних установ, політик, релігії, філософії? Иншими словами: в чім саме найліпша розвязка соціальних, політичних, релігійних питань? Відповіди на сї питання годі дати з такою докладністю, яка можлива в науці і промисловости. Вона буде цілком неоднакова в залежности від того, який гурт осіб і з якого становища береть ся до розвязки тих проблемів. Завданням нашої праці не є повне вияснення тих причин, тих з високим степенем складних і ріжнومانїтних впливів, через котрі є в людей така значна різниця в поглядах і ідеалах. Тут досить буде покликати ся на той загально відомий факт, що ми не маємо одної непогрішної філософії, а багато філософічних систем, що нема одної штуки, а є багато шкіл, і що й також з области соціальних установ борять ся між собою різні напрямки. Всі ті системи, школи, напрями є різні види, різні способи розвязки вселюдської культури. Відповідно до того, й оборони інтересів певних суспільних функцій обертаєть ся в оборону тих певних способів розвязки відповідних культурних проблемів. Так є ідеалїзм і матеріалїзм різні способи розвязки філософічної проблеми. Монархїзм, деспотизм і республіка є різні способи розвязки політичної проблеми, то що.

Кожда культурна царина розпадаєть ся таким чином на різні напрямки, що знову мають свої істотні прїнципи, свої інтереси й ідеали. Але і в тім разі інтереси певного

суспільного принципу й інтереси тих осіб, що являють ся його носителями, не все схожі. Візьмім наприклад політичний принцип деспотизму, що лежить в тім, що володар, який стоїть на чолі держави або суспільности, рядить країною не по законам, обовязкових для всіх, а по одночасним приказам, що міняють ся волею самого володаря. Про деяких провідників племені Нія м-ніям, каже африканський подорожник Юрій Швайнфурт, що вони часом навмисно прикидають ся божевільними, аби захопити зпоміж окружуючих цілком невинних людей, завдати їм на місці смертельний удар своїм ножом і насадити таким чином в своїм народі загальне переконання, що вони мають власть над життям і смертю кожного.¹⁾ Ніхто не заперечить, що принцип деспотизму, по своїй істоті, ніде не виражений так різко, як в тім „символічнім акті ніям-ніямських володарів. Але й ніхто не заперечить, що в народів, які стоять вже на деякій ступені розвитку навряд зможуть володарі — деспоти подібним способом ототожнювати інтереси своєї особи з інтересами того принципу, що йому вони мають служити. Чим вище стоїть який нарід на культурній драбині, тим частійше доводить ся деспотови зрадити „справу“, аби врятувати „особу“.

Боротьба суспільних гуртів каже їм часом робити компроміси, відступати від чистоти принципів, аби не згинуть разом з принципами, і на ту обставину можна вказати як на одну з причин, що викликають різницю між інтересами суспільних функцій і напрямків і інтересами тих осіб, що їх заступають. Але всеж таки „принципи“ й тут не перестають виявляти свій вплив. Вони існують у виді тенденцій, у виді ідеалів, що чекають случаю, щоби ввійти в життя і здійснити ся в нїм, — ідеалів і тенденцій, що одушевляють певні гурти й особи.

На основі всего тут оказаного можна, здаєть ся, твердити, що інтереси суспільних функцій, з відріжненню від інтересів осіб і гуртів, не являють ся абстрактними поняттями, що мають лише позірне існування: в дійсности вони — фактичні, реальні течії, історичні сили, обдаровані більшим або меншим впливом. Із сего слідує, що вивчення й означення тих інтересів ніяк не можна ограничати прослідженням відповідних заяв і поступків суспільних гуртів, що боронять свої емпіричні інтереси. Разом із прослідженням і вивченням тих емпіричних даних конечно зробити абстрактну аналізу, аби вивести ідеал будь-якого принципу з його істоти. „При аналізі еконо-

¹⁾ Dr. Georg Schweinfurth, Im Herzen von Afrika, Leipzig, 1878, сторона 238—239.

мічних форм," зауважує справедливо К. Маркс, „не можуть нам служити ані мікроскоп ані хемічні реактиви. Сила абстракції повинна нам заступити одно й друге.“¹⁾ То саме важне і для аналізу всіх суспільних функцій і питань. З того правила не робить виїмку й займаюче нас питання про національність. Щоби означити національні інтереси, не досить познайомити ся з національними рухами і потребами, бо не всі вони показують національний принцип в цілій його чистоті. Конечно також, дорогою розумового аналізу дійти до істоти національного принципу.

II.

Що таке національність? В чім її істота?

Розвязка сего замотаного і спірного питання утруднена була значно тою обставиною, що воно майже все змішувало ся з питанням про людські раси, — питанням, спорідненим йому, але логічно, цілком незалежним від него.

Для розвязки питання про національності цілком однаково, чи людство розвинуло ся з одного, чи з кількох відмінних живих родів; цілком однаково, чи раси становлять певні самостійні види людського рода, чи лише різні об'яви того самого виду. І то тому, що національні різниці, як відомо, являють ся в окрузі тої самої раси, і національне питання було би й тоді, коли-б все людство походило з одного однієїного племені або навіть з однієїної первісної пари людей.

Тому для упрощення питання візьмим, що людство складаєть ся дійсно з тої самої раси, хоч би наприклад з арійської. Візьмим, що та арійська раса ще не розпала ся на окремі народи і представляє тому одно-однієїнське людство. Візьмим далше, що то однорodne по своєму складу людство становить однієїнську суспільність, то є стоїть під впливом одної-однієїнської соціологічної атмосфери (Sociabilitätssphäre), що зв'язує всі одиниці тими самими психологічними вузлами.

Всі об'яви культури, що ми вище вичислили, були би в такім разі об'явами одинокої культури одинокого людського роду. В якій би чужій формі ні виступали ті об'яви на внї, які-б не були різні форми, в які могла би зліятися та одна культура, — про вплив національного елемента тут не може бути й мови. Об'яви народного життя в різних культурних царинах були би ніщо инше,

¹⁾ К. Marks, Das Kapital, I, ст. 6.

як певні вселюдські способи розвязки проблемів вселюдської культури.

Так само годі було-б говорити і про відміни тих розвязок, що вони відповідають яким небудь національним особливостям. Одна людське плем'я, що живе в одній суспільності, змінює свою культуру виключно під впливом тих законів, що рядять історичним розвитком людства взагалі. Закони ті обусловлені, по перше, загальними формами людської психіки, людської природи, і по друге, особливостями внішнього оточення, то є цілістю тих внішніх вражень, що впливають на людську психіку і перероблюють її відповідно до імманентних законів її творчості. Степень згуртовання і рід розширення матеріальних і духових дїбр, зміни внішньої географічної почви, ліпше розуміння об'явів природи і степень володіння над ними, — се головні моменти, що впливають на зміни в їх рішеннях проблемів вселюдської культури. Ані одної з тих змін не можна приписувати „національному чинникові“. Навіть в тій стадії розвитку людства, коли відносно багаті засоби культурних здобутків дали можливість для гри дїдичности, що видвигає поодинокі особи, коли разом із загальними формами людської психіки з'явилися індивідуальні форми творчості, які витворюють в індивідуальні розвязки культурних проблемів у всіх царинах людського життя, навіть і тоді не було цілком національного елемента, як певної модифікації вселюдської природи¹⁾. Які-б не були різнманітні ті результати індивідуальної творчості, хоч замотано ні складала би взаємні впливи між видатними особами і масами, — кінець-кінцем в житті вийшла би та розвязка культурної проблеми, що побідила других в своїй боротьбі за істнування. Розвязка, що взяла би верх, розширила би на всю між собою тісно зв'язану расу. Плястичність людської психіки, її схильність до наслідування, що лежить в людській природі, ділали би в напрямі зрівнання всіх культурних об'явів одного однієїського людського племені.

Тепер уявм собі, що будь-який гурт осіб відділився від свого арійського племені й переселився до иншого краю. Зрівнююча сила соціологічної атмосфери являється тепер таким чином перерваною в той сам час, коли всі історичні чинники, що впливали на зміну культури, лишилися ті самі. Що повинно з того випливати? Очевидно те

¹⁾ Про „індивідуальні“ і „загальні форми людської творчості“ гляди Fr. Alb. Lange, *Geschichte des Materialismus*, Bd. II. (1877), сторона 539 і слід. Замітити треба, що не конче вірити разом з Ланге в априорне походження тих форм, щоби признати їх емпіричне істнування.

що дальший розвиток того нового гурту, що витворив нову соціологічну атмосферу, не зможе в усіх своїх культурних об'явах піти однаковим темпом і в однаковім напрямі зі старим племенем. Розуміть ся, що в тих царинах культури, які не дають особливо розмахнути ся творчості одиниці, нові розвязки проблемів, до яких дійде відділений гурт, навряд будуть в чімсь істотнім різнити ся від тих розвязок, до яких дійде в тих самих царинах решта племені. Ті самі загальні форми людської психіки, будуть переробляючи однаковий або подібний матеріал, при однакових обставинах диктувати обидвом гуртам тотожні або схожі розвязки культурних проблемів; цілком инакше станеть ся в тих галузях культури, що відкривають більше або менше широке поле для особистої творчості, як наприклад в поезії, первісній релігії, мові. Чим ширше се поле, тим більше виглядів на те, що два неоднаково живучі гурти, між котрими перервана психологічна зв'язь, придуть до ріжних результатів в своїх пробах розвязки загальнолюдських проблемів. Дві ріжні розвязки одного й того самого проблему в окрузі одного гурта довели би до боротьби між собою за існування, а верх взяла би лише одна розвязка. Але являючи ся в двох ріжних гуртах, що живуть в двох відрубних соціологічних атмосферах вражіннь, можуть вони незалежно одна від одної здійснити ся в культурнім життю відповідних гуртів. Завдяки сій обставині, дві суспільности однакового походження, що живуть в тих самих зовнішніх условинах, але втратили взаїмну духову зв'язь, можуть дати в тій самій царині культури на той сам проблем дві цілком ріжні розвязки. Окрім того може відділений гурт знайти ся в цілком інших зовнішніх условинах, що не можуть лишити ся без впливу на весь психічний склад її членів і повинні викликати цілком інші результати культурної творчості. Так може наприклад спокійне і довірливе відношення до природи, що може було особливою прикметою старого гурту, у „відщепенців“ обернути ся в підозірливе й пригнічене, коли вони знайдуть ся в дикій місцевості, що тяжко піддаєть ся під володіння чоловіка. Під впливом всіх тих змінених зовнішніх і внутрішніх услів'ях мусить і вся первобитна культура відділеного гурту значно змінити ся. Деякі її сторони можуть цілком зникнути, інші розцвісти чудовим цвітом. Скорше або пізнійше цілий „globus intellectualis“ відділеного гурту буде відрізняти ся від культурної атмосфери матірнього племені. Коли тепер порівнювати ті дві суспільности, що колись були одно тіло, то вже не без права можна буде твердити, що маємо перед собою дві ріжні нації з двома ріжними культурами. Таким чином ріж-

ниця в розв'язці культурних проблемів доводить кінець-кінцем до вироблення національних різнонародностей.

Сей апіорний висновок вповні потверджується наукою тих процесів, що приводили до розкладу якої-будь одної раси на різні національності. Плястичність людської психіки, особливо в перших стадіях культурного розвитку, така велика, що досить незначних змін в життєвих умовах окремо живучих гуртів, щоби надати тому розвитку цілком нові форми; а окремо живучі гурти мусять конечно прийти до різниць в способі життя. То під впливом різного клімату, різної ґрунту землі і різних способів боротьби за існування, то під впливом внутрішніх історичних подій, війни або миру, то вкінці під впливом пристосування до своїх героїв і вождів приходили різні гурти людскости до різних розв'язок проблемів загальнолюдської культури.

Таким чином первісна причина національної різнонародности лежить в тім, що людство або навіть дана одна раса розпала ся на незалежні один від одного гурти, з котрих кождий вів своє самостійне життя, то є розв'язував цілий проблем людської культури передусім лише для себе. Знаходячи яке-будь нове технічне поліпшення або нову форму суспільного життя, кождий з тих гуртів, вводив ужиттє ті результати незалежно один від одного, навіть там, де вони приходили до однакових результатів, до одних і тих самих розв'язок загальнокультурних проблемів. А там, де один гурт приходив під впливом тих або інших обставин в особі своїх передових елементів до різної розв'язки життєвих завдань, „національність“ того гурту виявляла ся вже не лише в тім, що вона розв'язувала всі ті культурні проблеми передусім для себе, але ще і в тім, що він розв'язував їх инакше, ніж робив то другий гурт. Можливість багатьох комбінацій для розв'язки того самого загальнолюдського проблему, плястичність людської психіки і її гуртовий, стадний характер, дає розширити ся новій розв'язці на цілий гурт осіб, що живуть в тій самій соціологічній атмосфері. — от ті найголовніші причини, що приводять до другого з моментів національності, — до моменту різнонародности в розв'язці культурних завдань.

Розуміється, що на низших степенях культурного розвитку та „національна“ різниця не може бути велика. Там, де індивідуальні форми не розвинули ся в тих царинах культури, в котрих творчі „форми“ по виразу Лянґе стоять під пануючим впливом „матерії“, що підлягає перерібці, як наприклад в первісній техніці і первісним об-

знайомленню з об'явами природи, — там спостерігаємо майже всюди, що народи, які стоять на однаковій ступені розвитку, доходять незалежно один від одного до однакових або дуже схожих розв'язок культурних проблемів. Але чим вищий культурний рівень народів, чим більше розвинуті в них індивідуальні форми творчості, до тим більше відмінних розв'язок приходять вони в своїм „культурнім життє“, особливо в тих „свобідних“ по виразу Лянґе царинах її, де „форма“ бере верх над змістом.

Але й на найнижчих ступенях розвитку, в тім мрачній царстві „необхідности“, є ще одна галузь культури, що не залежна від необхідного логічного тиску розуму людського роду, і де індивідуальні форми творчості, не дивлячи ся на їх примітивність, мають ще ширше поле для своєї об'яви, ніж з культурних народів. То — галузь людської бєсїди. „Два брати“, каже Ренан, „що творили би мову на віддалі четверти ле один від одного, утворили би дві ріжні мови.“¹⁾ „У дикунів“, пише Бастіан, „вигворюють ся що хвилі нові діалекти, що скоро обертають ся в цілком ріжні мови. Місіонарі запримітили, що мова змінюєть ся майже від покоління до покоління в тих селах, де діти лишають ся місяцями самі, що при повороті батька й матери діти говорять мовою, їм цілком незрозумілою. А в Австралії, де при смерті якого-будь члена сімї, всі слова, що хоч здалека нагадують звук його імени, виключаєть ся і замінюєть ся іншими, така бистра зміна мови повинна лучати ся ще частійше.“²⁾

„Однаковість мови“, пише той самий автор, „вигворюєть ся найпростійше в границях одного вузького круга людей. Але вже мешканці сусідного села може будуть говорити цілком іншою мовою, і, коли вони ворогують між собою, то навмисно будуть обминати всяку схожість в своїй мові.“³⁾

Таким чином „національне“ в об'явах культури якого-будь народу є передусім ніщо інше, як ті ріжницьі в об'явах їх життя, котрі можна сконстатувати, коли порівняємо їх з рівночасними об'явами культури якого-будь іншого народу. Чим більше галузей культури захоплювають ті ріжнародности і чим виразнійше вони виступають, тим сильнійші „національні своєрідности“ даного народу. З того погляду національність на перших ступенях своєї розвитку не все є даний природно-фізіологічний факт, а культурно-історичний об'яв. Окрім того не є він

1) E. Renan, De l'origine du langage. Paris 1863.

2) A. Bastian, Der Mensch in der Geschichte, 1860. Bd. I, ст. 284—285.

3) Там же, ст. 384.

ніщо абсолютне, що можна установити простудіюванням даного народу, без порівняння з нашими народами, а щось відносне, що має лише остільки змісл, оскільки існують інші об'яви, цілком незалежні від него, але в порівнянні з якими воно, се щось, покажетъ ся „національним“. Як не парадоксально се звучить, ала гадка цілком можлива, що той сам нарід є більше або менше „національність“, дивлячи ся по тім, з якими іншими народами його порівнювати. Великороси в порівнянню з Поляками менше „національність“, ніж ті самі Великороси в порівнянню з Німцями або Жидами.

Але коли національність при своїм першій вступі в житє не має в своїй основі нічого природно-фізіологічного, то вона в своїм дальшій розвитку обертаєть ся з чисто культурно-історичного об'яву в природно-фізіологічний об'яв. Ті самі закони ускладнення і дідичности психофізичного життя, що дали можливість для об'яву даровитих осіб з індивідуальними формами творчости, мусіли скорше чи пізнійше довести до того, що в окрузі тої самої „національної“ атмосфери мусів був установити ся певний уклад чуття і психологічних звичок, що відповідав даній ріжнородности загально-людської культури. Першенство одної або другої галузи культури в життю якого-будь народу, — наприклад торговлі, релігійних обрядів або війни, — мусіло полишити відбиток в цілій його психіці, і той відбиток або певна сума їх мусіла все більше й більше зливати ся у всіх об'явах його житя і приспособлювані собі всю його психофізичну організацію. Завдяки фізіологічному закономі приспособлювання органів до своїх функцій і взаємному діланню органів між собою мусить психофізична організація якого-будь народу ріжнити ся все більше й більше від психофізичної організації інших народів. Дідичність підхоплює ту ріжницю й обертає її з культурно-історичного в расовий об'яв, що ділає по своїм власним біологічним законом. Таким чином разом із загально-людськими формами духово-культурної творчости і разом із індивідуальними її формами виробляють ся національні форми творчости, що надають психіці кожного члена даної національності певні відбитки. Ті або інші відтінки в способі думання, ті або інші модифікації в характері і в об'явах свого чуття зачинають вже переходити через дідичність разом з певним тембром голосу і певним виразом м'язів на обличчю: творить ся національний тип, як особний психофізичний організм.

III.

Беручи на увагу всі вище обговорені поняття, можемо дати слідуєче означення національності:

Національність, то гурт осіб, що протягом багатьох поколінь розв'язав всі культурні завдання людства **для себе**, при чім деякі з них розв'язував він **інакше**, ніж то роблять інші гурти людей, з котрими він стрічався або порівнюється, наслідком чого в него виробилися окремі, „національні“ форми творчости.

Аналізуючи сю дефініцію ми найдемо, що суть національності складається зі слідуєчих необхідних моментів:

По-перше, момент особливости і самостійности. (Національність то гурт осіб, що протягом довгого ряду поколінь розв'язував всі культурні завдання людства передусім для себе).

По-друге, момент внутрішньої різнородности тих розв'язок. (Національність то гурт осіб, що розв'язує всі або деякі завдання культури інакше, ніж то роблять інші, подібні людські гурти.)

Вкінці, по третє, момент психо-фізичної оригінальності. (Національність є такий гурт людей, що протягом довгого співжиття в тій самій психологічній сфері взаємного ділання і наслідування виробляв у собі певні відтінки думання, волі і чуття, — відтінки, що передаються через дідичність).

Всі ті три моменти необхідні, щоби скласти то, що ми називаємо національністю.

Відповідно своїй дефініції національності, можна трохи докладніше установити зміст багатьох термінів, що уживаються, коли говориться про національні об'яви. Так наприклад національний гніт є там, де один національний гурт примушується другим розв'язувати деякі завдання культури людства разом з ним і на один лад з ним. „Національне зеднення“ є там, де більше національних гуртів приходять до свідомости, що одні від одних менше різняються, ніж кождий з них від більше „чужих“ національностей, і тому добровільно рішають: всі проблеми загальнолюдської культури розв'язувати для себе разом. Відповідно до сих дефініцій національного гніту і національного зеднення треба би дочислювати сучасні панславистичні, пангерманістичні і панроманські рухи скорше до об'яв національного зеднення тому, що вони змагають досягнути свої цілі не дорогою добровільної згоди всіх славянських, германських і романських народностей зіляти

ся в більші національності, але радше дорогою насильного володіння більшої національності над усіма спорідненими з нею племенами. „Мішана“, або „політична“ національність є там, де багато національних гуртів добровільно згодять ся розв'язувати разом для себе лиш одну проблему загально-людської культури, — проблему державної управи, проблему політики. Міжнародний договір являєть ся там, де багато самостійних національностей обов'язуєть ся одна перед одною, розв'язувати ті або інші завдання культури (робітниче законодавство, доставка поштових посилок, тощо) кожда для себе, але в певний, для всіх обов'язковий спосіб, що допускає національні відміни лише в певних, обмежених загальним договором рамках.

Тим трьом моментам, що складають істоту національності, відповідають три різні роди національних інтересів: інтереси національної незалежності, інтереси національних творчих форм.

а) Інтереси національної незалежності мають перед очима лише ту ціль, щоби розв'язувати всі проблеми культури, а особливо проблему державного співжиття, виключно для себе, однаково чи внутрішній зміст тих розв'язок буде годити ся чи не буде годити ся з основами культурного життя інших народів. Національні рухи, проняті тими і лише тими інтересами, дуже рідкі в історії. До інтересів незалежності все примішують ся ті або інші культурні інтереси (економічні або правні), що для даного гурту можуть бути задоволені легше, коли досягнена буде національна незалежність.

Коли північно-американські колонії бороли ся за звільнення від англійського панування, то вони хотіли тим здобути для себе можливість такої розв'язки багатьох культурних проблемів, якої вони не досягли би, полишаючи ся під зверхністю Англії. Одначе вони в національним відношенню нічим не різнили ся від Англійців, і їх змагання відділити ся в окрему національність годі об'яснити моментом національної різнородности від Англійців. По своїм мотивам воно повинно дочисляти ся рухів в імя національної незалежності.

б) Інтереси, що відповідають другому моменту національності, — моменту національної різнородности, виступають на зверх всюди там, де національний гурт (або частина його) звертає свої зусилля на те, щоби задержати той або інший зміст своєї культури і захистити його від розкладаючого впливу оточуючих народів. Часто справа не обмежуєть ся лиш захистом і задержаннем існуючого. Іноді приходиться в імя інтересів національної різнородности розвивати деякі сторони культури свідомо дальше,

одинок в тій цілі, аби зробити їх відмінність супроти відповідних сторін культури інших народів ще інтензивнішою і ярккішою.

Змагання обстоювати інтереси національної різnorodности замічають ся там, де який-будь нарід підлягає впливови асиміляції через чужу національність і тому мусить брати ся до всяких способів, щоби штучно піддержувати або навіть скріпляти ті позначки, якими він в даний історичний момент різнить ся від даних оточуючих його народів. Тому, що ество національності цілком незалежне від того або иншого конкретного змісту культури і цілковито вичерпуєть ся моментами незалежності, якої би то не було різnorodности і свобідного ділання національних творчих форм, то для своєї національної охорони може той сам нарід брати ся в ріжних випадках до охорони або зміцнення ріжних своїх прикмет, дивлячи ся на той національний осередок, від котрого хоче відмежувати ся. Так наприклад грецьке населення міст Малої Азії, що втратило вже свою грецьку мову, змагаєть ся свідомо культивувати свою національну релігію і робити то при помочи грецької азбуки, аби подати національно-грецьку вишність своїм молитвенникам, що писані турецькою мовою. Інші Греки, що не втратили своєї мови, коли прийдуть до краю з греко-православною вірою, звертають свою увагу не на свою віру, але на свою мову. Так само і Хорвати, як ріжницю супроти Сербів, від котрих вони національно майже нічим не різнять ся, висувають свою католицьку віру і свою латинську азбуку, а в своїй національній боротьбі проти Малярів, з котрими їх звязує спільність віри, покликають ся вони на свою хорватську мову.

Всюди, де народи обстоюють окремішности своєї культури з чисто національних міркувань і де до тих міркувань не примішуєть ся жадних доказів культурного характеру, де ті особливости таким чином лише тому здають ся красивими, що вони — свої, там інтереси тих національних особливостей кінець-кінцем зводять ся до одного головного змагання: задержати свою національну самостійність. Народи, що втратили свою самостійність, примушені звертати свою увагу на якусь одну особливість своєї культури, свідомо підтримувати її і зміцняти, щоби чим-небудь відріжнити ся від оточуючих його народів і таким чином задержати своє національне істновання. „Окружені територіями римської держави, повними культури, германські народи“, каже Ніцш, „свідомо тримали ся своїх звичаїв і демократичної простоти свого істновання“. 1)

1) R. W. Nitzsche, Geschichte des deutschen Volkes, Bd. I, стр. 65.

Коли Жиди втратили свою територію, той головний, наймогутнійший чинник охорони національності, вони виробили своє талмудистично-рабінське законодавство, яке обклало цілий нарід сїттю дрібних постанов і звичаїв, що охоронила їх від злиття з іншими народами ¹⁾).

На сїм прикладі видно, як чисто-національні змагання можуть стати ворожими розвиткови основ загально-людської культури в життю народу. Але сей приклад жидівського народу показує, що найліпшим засобом боротьби проти відсталости основ культури являєть ся не боротьба проти національного істновання народу, але уведенне в його життя такого чинника для охорони національності, що не йшов би в розрив з поступом загально-людської культури і таким чином визволив би нарід від болючої необхідности охоронити свою незалежність ціною культурної відсталости. Від того часу, коли виникла і стала на ноги жидівська література на живій, розговірній мові, жидівські народні маси можуть вже опирати ся на той чинник охорони національності і цілком відречи ся від застарілих талмудистичних засад свого життя. Яркий і навчающий приклад обміни одного — історично — назадницького чинника другим — історично-поступовим — стрічаємо тепер в життю російських Жидів у Росії і Північно-Американських Державах.

в) Коли інтереси національної незалежности направлені на те, аби нарід сам для себе розв'язував всі завдання свого культурного життя, коли інтереси національної ріжницьї від інших народів містять ся в тім, щоби охоронити і розвинути певні, конкретні розвязки тих завдань, — то інтереси третього моменту національності — національних творчих сил або форм — мають перед очима витворенне такої державної і культурної атмосфери, в якій ті сили або форми могли би розвинути ся і функціонувати свобідно й без перепон.

Як же відносить ся до тих трьох основних інтересів національного принципї космополїтизм, націоналізм і інтер-націоналізм ?

Космополїтизм цілком не числить ся з істнованнем національних форм творчости і звертає виключну увагу лише на загально-людський зміст культури. Інтереси суспільних функцій, про котрі ми висше говорили, — от, що одиноко являєть ся важним для него. Тому він взагалі не може признавати ніяких національних завдань.

¹⁾ Подрібнійше про се гл. X. Житловскій, „Мысли обь историческихъ судьбахъ еврейства“, Москва, 1888.

Націоналізм відрікаєть ся противно істновання загальнолюдської культури і пре головню на момент ріжницьі національних культур в релігії, політиці, звичаях, тощо. Для него нема завдань релігії, політики, філософії, соціального життя, як таких. Він знає лише певні національні розвязки тих культурних проблемів. Тому то розвязка національного питання, поставлена націоналізмом, зводить ся до слідуячого: поперше конечно вибороти національну незалежність і там, де вона вже є, зміцнити її через національне поневоленне інших, — а по тім конечно охоронити зміст своєї культури від всяких чужородних впливів, різкійше виробити її відмінні позначки і, як се можливо, накинути ті позначки окружаючим її народам, аби таким чином зломити конкуруючу й асімілюючу силу чужинців.

А правдиво зрозумілий інтернаціоналізм признає вкінци, як висша сінтеза тих двох суперечних засад, істнованне загально-людської культури і в той сам час ніяк не відмовляє важности національних творчих сил або форм. Тому то змагає він розвязати національний проблем в тім зміслі, щоби кожній національності дана була можливість свобідно розвинути всі її духові сили і спосібности, щоби наповнити ті її національні форми творчости загальнолюдським змістом.

Тому інтернаціоналізм полишає національну незалежність якого-будь народа там, де та національна незалежність являєть ся необхідним услівем для свобідного розвитку національних творчих сил.

Розділ третій.

I.

Для розвязки питання, котрому зі схарактеризованих трьох принципів мусить соціалістична думка дати перевагу, треба конечно піддати під аналізу ті важнійші наукові докази, що їх наводили космополітизм і націоналізм для оборони своїх точок погляду.

Космополітизм користуєть ся в своїх теоретичних доказах проти націоналізму радо цілковитим відкиненнем національного чинника в сучаснім життю і „науковим“ доказом гадки, що „національності“ як осібног антропологічного обяву навіть цілком нема: „Тепер нема національностей, є лише партії,“ писав ще півстоліття тому назад Гайнріх Гайне. Се гасло ліберального космополітизму приняв і соціалістичний космополітизм, з тою ріжницею, що він замість „партій“ ставить „кляси.“ „Нема національностей,

є лише кляси,“ каже соціалістичний космополітизм, і відповідно до сего він радо бачить у всякім національнім руху масковану клясову боротьбу буржуазії против пролетаріяту.

Хоч як різко розходить ся космополітизм і націоналізм в своїх практичних тенденціях, їх науково-теоретичні докази випливають з того самого погляду на єство поняття національності. І один і другий беруть національність як щось абсолютне, як гурт осіб, захоплених у всі часи і при всіх обставинах тою самою познакою (або кількома постійно існуючими познаками), в котрій (або в котрих) і містить ся національність.

Наукове завдання космополітизму було таким чином то, щоби доказати через аналізу, що ані одна з багатьох познак, видвигнутих як національні, — ані мова, ані територія, ані релігія, ані історичні традиції, тощо не можуть служити непомильною познакою національності. Англіїці й Ірландці говорять тою самою мовою, Іспанці і Французи визнають ту саму віру, Польки і Росіяни мають ту саму державну територію, тощо. Навіть спільність походження відкидала ся як національна познака на тій основі, що тепер взагалі нема чистих не мішаних народів. Всі сучасні культурні народи являють ся наприклад мішаниною Галійської, Кельтської, Германської і Славянської крові.

Після того, як читач познаймив ся з нашим поглядом що до національності, по якому се поняття являєть ся не чимсь абсолютним, але релятивним, і по котрому його єство містить ся не в тих познаках, що спільні всім членам якого-будь народу і зєднують їх в певну породу homo sapiens, але лише в тих познаках, якими той народ ріжнить ся від окружуючих його народів, — нам не треба тут подрібно застановляти ся над космополітичною наукою про національності. Логічну силу више наведеної аргументації космополітизму легко зілюструвати на слідуєчих примірах.

Має Петро певну, ясно виразну фізіономію? На се питання треба в кождім разі відповісти запереченням. Бо: високе чоло Петра маходимо й у Івана; його сині, мрійні очи має й Сидір; його римський ніс докладна копія носа Василя, тощо.

Ріжнить ся рости́нність від звіринности? Нічим. Бо обидва світи вложені з тих самих хемічних елементів: водня, кисня, вуглерода й азоту....

Така внутрішня сила логіки теоретичних доказів, повторюварих майже в усіх розслідах про національність,

при помочи котрих старали ся вони доказати наукову нестійність самого національного принціпу.

Не більше щастя мали й наукові оборобці націоналізму в своїй аргументації. У відповідь на критику з боку космополітизму, що підчиняв сумнівови саме істнування національності, націоналізм або чіпляв ся за яку-будь одну зі зовнішніх позначок, оспорюваних космополітизмом, стараючи ся ослабити всі докази космополітичної критики тої позначки, або переносив осередок тяжкості національності з царини зовнішніх позначок в царину внутрішнього „національного життя“.¹⁾

Із зовнішніх позначок національності найбільше пощастило території і загальним історичним судьбам, що в нашій часі числить ся майже всіма дослідувачами до основних позначок національності, що складають її єство. Застановім ся трохи над ними.

Легко доказати, що територія не може бути основною позначкою національності. Вже той факт, що кочові племена, що не мають власної території, виказують національні різниці; що всяке кочове плем'я свідоме своїй різнородности від інших і своїй приналежности до одного племені; що воно таким чином розв'язує всі завдання своїй нескладної культури для себе й багато з них инакше, — і навіть свідомо инакше, ніж інші, — вже сей один факт показує нам можливість істнування національності без території. І серед культурних народів ми замічуємо дві нації, цілком позбавлені території. То — Жиди й Цигани. Про Циган нема що говорити: їх національність доси ніхто не оспорював.

Але й Жиди, ті кочовники висої культури, без сумніву представляють отрему національність.

Попробуємо абстрагувати від невеличкого гурта асімільованих інтелігентів-Жидів і запитати ся, до якої саме національності, як не до жидівської, належать всі ті маси, жидівського люду, що замешкує Польщу, Литву, Угорщину, Буковину, Румунію, Україну, Уайтчепдський квартал в Лондоні й жидівське „гето“ в Нью-Йорку, — всі ті мільони людей, що балакають тою самою мовою, що так рідко відрізняють ся в своїм життю від всіх оточуючих народів.

Досить поставити се питання, щоби зараз же отримати на него недвозначну відповідь: ані один з оточуючих їх народів не признають Жидів своїм народом. Хтож вони, як не Поляки, не Румуни, не Литовці, не Росіяни, не Українці, тощо? „Люди“, відповідь інтелігент-Жид-кос-

1) Гл. наприклад, Prof. M. Lazarus. Was heißt national?

мополіт. Відповідь, правда, цілком вірна, хоч трохи недокладна, себто йде трохи побіч завданого питання. Але взявши ту відповідь поважно, найдемо, що людство в сучасності складається з багатьох національностей (Росіяни Німці, Поляки, тощо) і „людей“ себто гуртів людей, що самі собою не представляють жадної національності, але являються видимо такою виключно наслідком тої обставини, що інші національності не походять на них. Таким чином з погляду неонаціональності одні лише Жиди представляють щось в роді діри, яка не має самостійного існування й отримує певні форми лише від знамен того ества, що ще не встигло заповнити пустий простір... Є образ-загадка під назвою: „Де кітка?“ Нарисовані на ній дерево й хата, але декотрі галузки дерева зроблені так, що замкнений ними пустий простір має вншні нариси кітки. По німецьки звать ся такі образки „Vexirbilder“, — мучительні образки“, і такого рода Vexirbild представляє й жидівський варід, по думці Жидів-космополітів, з тою лише ріжницею, що вже цілком не так тяжко відповісти, дивлячи ся на образок на мучительне питання: „де Жид?“ Гіпотеза Жидів-космополітів і людей, що стоять під їх впливом, ніби-то жидівської національності нема, бо нема жидівської території, доводить до абсурдного поняття про „відмовну національність“, про варід, що існує у виді „мучительного образка“, у виді пустого простору. А між тим та „заперечена величина“ повна позитивного горя й національних мук; а між тим в тім „пустім просторі“ страждають живі люди, рвуть ся до воздуха, світла й тепла, до рівноправного життя зі всіма іншими народами... „Жиди — люди“. Так. І коли би на світі були лише Жиди, тоді не було би Жидів. Але саме через те, що національність — не абсолютне поняття, а відносне, саме тому, що разом з Жидами існують й інші національності, вони завдяки тому одному фактові і самі творять національність, рідний член загально-людської сімї, однаково, чи вдало ся їм захопити в свої руки частину спільного нашого рідного краю — земної кулі.

Територія, коли глядіти на неї не як на державну границю, а як на національну міру, представляє лише вншні географічні границі, що означають місце мешкання даної національності. Коли певний гурт людей, званий національністю, тратить що до свого об'єму, коли наприклад його представники на окраїнах тратять своє національне обличчя або емігрують, тоді зменшується відповідно до того і його територія, а коли національність розширяється, то росте й її територія. Таким чином територія не є істота національності, але лише щось таке, що слідує за нею, немов тінь.

Правда, в тій тіни, росте і процвітає дорога для національного життя рстина — любов до рідного краю. Але територія і виростаюча на ній любов до рідного краю представляють собою лише чинники охорони й услівя правильного життя національності і їх годі утотожнювати з нею. Годі утотожнювати життя з киснем, що необхідний для його тривку, або рстину зі землею, на котрій вона росте, бо на однім і тім самім ґрунті можуть виростати різні види рстинного світа.

Головною познакою національності не може бути й спільність історичної долі. Говорячи про неї, конечно розрізняти спільність історичної долі одного-однієнького народу і спільність історичної долі кількох народів, політично звязаних разом. В першім випадку ми лише констатуємо той факт, що бував гурт осіб, які жили разом і, як і все людське, перетерпів різні зміни долі. Але сей факт ніяк ще не говорить в користь того, що існують національності, й ані трішки не поясняє нам їх єства. Як єство одиниці цілком не порожне з подіями її життя, хоч воно до певної степені відбуваєть ся в них, таки єство національності не тотожне з тою історичною долею, що припала на його долю.

Зі становища погляду сучасної психології, може бути й правда, що наше уявлення про власне „я“ не є ніщо більше, як лише поняттє, абстраговане з важнійших об'явів життя нашого раннього дитячого віку. Можна через те й сказати по аналогії, що й національна самосвідомість не є ніщо більше, як лише подібного рода абстракція, зроблена на підставі важнійших історичних подій даного народу. Але коли станемо навіть на се становище погляду асоціаційної психології, то й тоді найдемо, що наша емпірична особа скорше „дана“, ніж уявлення нашого „я“, і цілком незалежна від того уявлення. Так само й дана емпірична національність існує скорше в льогічнім розумінню, незалежно від одних або других її історичних судьб. Як би не впливала історична доля на склад її характеру і на всі об'яви її характеру, — се будуть лише обставини, що так або инакше модифікують її життя: для того, аби вона була національністю, мусить вона жити осібним життєм, і мусить бути инша національність, з котрою її можна порівнювати й від котрої вона різнить ся.

Дотично того викладу, коли кілька самостійних народів зіллють ся в одну політичну цілість, завдяки спільній історичній долі, то покликання на сей об'яв доказує саме противне тому, що хотять доказати. В тій спільній історичній долі маємо ми перед собою силу, що ділає сама

в противнім напрямі, ніж та сила, що її назвав Беджгот „народотворчою“. Спільна історична доля придавлює тут „народотворчу силу“ кожної окремої національності і нищить їх національні ріжницї й їх самостійне існування, себто перерізує головний життєвий нерв національності. Коли єство національності лежить в спільній історичній долі, тоді національний принцип тратить всякий *raison d' être*. Злиттє всіх народів в одно море людства могло би стати ся бажаним і здійсненим ідеалом: треба би лише підчинити всі замешкуючі землю народи однакової спільній історичній долі.

Не придатніше для вияснення єства національності й покликування на національне життє. Нижче поговоримо про сей предмет трохи подрібнійше. Тут замітимо лише слідуєче. Коли національне життє взагалі представляє собою якесь осібне, специфічне життє, що воно без сумніву то саме, що викликаєть ся в нас через уявлення про нашу національність. З того слідує, що факт існування нашої національності являєть ся первісним моментом, а національне життє лише висновним з него, або, що то саме національне життє пояснюєть ся національністю, але не противно.

На підставі всего того ми маємо, здаєть ся, право сказати, що ані космополітичним, ані націоналістичним теоріям не вдало ся доказати їх основних тверджень; що ані одні, ані другі не вияснили зміслу існування національності і що докази одних і других цілком непридатні для розвязки питання про те, існують чи не існують національності і в чім саме лежить їх єство. Запереченне національності з боку космополітизму основане на аргументації, що не має жадної підстави зі становища логіки, або веде в найліпшій разі до переконання, що єство національності годі науково здефініювати. Але з тої безсильности науки, розумієть ся, висновувати, що „нема національності“. Є сила безсумнівних, реально існуючих об'явів, що їх ще не вдало ся вихати в непомильну і докладну наукову формулу. Візьміть космічний факт розвитку, біологічний факт життя, і психологічний факт чуття! Що таке розвиток, життє, чуттє? В чім їх єство? Нема таких наукових означень, що відповідали би цілком задовольняючо на то питання. А між тим, вони собі існують, і навряд хто стане перечити їх існування на підставі того, що їх єство тяжко означити. Так само й національність не перестає бути реальним фактом і реальним чинником історичного життя, хоч теорія й не в стані дати правильної її дефініції. Національне питання являєть ся грізним питанням нашого часу, незалежно від того, чи рішене,

чи не рішене теоретикам питання: „що се таке національність?“

З другого боку й оборонці національного принципу мусіли для виясненя національності покликати ся на такі об'яви, що вимагають вже існуючої національності і що впливають з факту того існування.

II.

Націоналістичні теорії не змагають лише відповісти на питання „що таке національність?, але й старають ся науково показати правдивість того принципу для внішньої і внутрішньої політики.

Ми вже бачили, що головне питання про єство національних об'явів невдовольняючо рішене прихильниками національного принципу. Тепер постараємо ся показати, що й друге завдання націоналістичної науки — наукова охорона національних інтересів, зрозумілих в зміслі задержання і дальшого розвитку певного змісту національної культури навряд витимає критику.

Підстава всякої націоналістичної політики лежить в тім твердженню, що конечно охоронити певний зміст одної або другої галузи національної культури не тому, що він являє ся найкрасшою розвязкою культурного проблему, що становить основу тої галузу, не тому, що він, той зміст, бажаний і цінний сам по собі, але тому що він витворений даною національністю, являє ся її характеристичною ознакою і відповідає її „духови“.

Коли хтось в стані науково обосновати ту тезу, то се без сумніву та наука, яка каже, що власне загальнолюдської культури цілком нема. Зміст правди, добра й краси не лише міняєть ся в різні часи, але й у різних народів різно, дивлячи ся по „національному генію“, що витворив той зміст. І тому, що нема жадної загальнолюдської критерії, на підставі котрої можна би було рішити, в чім лежить правда, добро і краса самі по собі, що завдання історичної праці зводиться до того, щоби піддержувати і розвивати ті культурні добра, що витворюють ся народом з його духа, — піддержувати і розвивати ті погляди, звичаї, соціальної і політичної установи, що витворив і мусів витворити саме той нарід. Як би не різнили ся ті культурні добра одно від одного в різних народів, як би не виключали вони одно одного по своєму внутрішньому змісту, — вони — рівноправні об'яви різних національних душ, і політична школа ніям-ніямських провідників остільки саме „правдива“ для Ніям-ніямців, як і референдум і ініціатива — для швайцарського народу.

Погляди й установи якого — будь народу є самі собі цілю, коли вони представляють собою докладний вираз народного духа. Національний принцип вимагає, щоби охоронити ті погляди й установи від руйнівного впливу поглядів і установ, що виникли на „чужім“ ґрунті.

Наукове уґрунтування сеї теорії стоїть таким чином на сінтезі „народної душі“, що означаєть ся то терміном „народній дух“ то терміном „народній характер“. При критичнім розборі тої науки покористуємо ся тими двома означеннями, але так, що під „народним духом“ розумітимемо ідеї, погляди, думки даного народу, себто все те, що творить інтелектуальний бік його життя, а під „народнім характером“ — всі його особливости що до чуття й хотіння.

Пригляньмо ся наперед, як стоїть справа з „народнім духом“. Пригадаймо, що в кожного народу слід конечно зробити ріжницю між певним змістом його культури й тими національними формами творчости, себто тими психічними і психофізичними прикметами, що становлять його внутрішню природу. Гіпотеза „народнього духа“ вимагає тому або певних запасів національно-вроджених ідей і поглядів, або істновання такої вродженої організації інтелектуальних спосібностей, з котрих конечно виникають національні ідеї і погляди. Над першою вимогою годі довго застановляти ся вже тому, що для її потвердження доси не наведено нічого, що мало би бодай тіль науковости. Не дивлячи ся на проби Гобіно і Лєбона, можна сміло сказати, що навряд чи удасть ся кому, воскресити на ґрунті етнічної психології ту теорію вроджених ідей, що тепер остаточно вигнана з царини індивідуальної психології.

З більшою повагою слід брати ся до другої гіпотези. Тяжко, розумієть ся, припустити думку, що різні народи обдаровані ріжними спосібностями пізнання. Але, що різні народи навіть в своїм чисто логічним думаню виявляють ріжні відтінки й особливости, — то факт що не підлягає жадному сумнівови. Ріжні інтелектуальні первісні розположення одного або другого народу показують ся навні то в більшій або меншій схильности до одної або другої сфери духового життя, то знову в тім, що вони дають першенство одним або други типам і методам думання. В одного народу бере верх аналітична метода, в другого сінтетична. Один чуєть ся зовсім свобідно в царині абстрактного і розсудного думання, другий обминає їх і схильний більше до емпіричної інтуїції. Один орудує більше поняттями, другий більше уявленнями, тощо. Всі сї факти можуть привести до того висновку, що кожний нарід обдарований особливою схильністю для певних

думок і поглядів. Коли ті думки і погляди вироблені були ним самим, то в них не лише відбивається ся ясно й докладно властива йому метода думання, але вони представляють одиноким можливий зміст, відповідний тому типу. Колиж його погляди прийняті зовні, то сей об'яв мусимо представити собі так, що зі всіх різнородних ідейних впливів, яким підлягав той нарід, він по природі свого ума міг вибирати й асимілювати собі лише ті, що відповідали його „національному духови.“ Жадні інші погляди не могли би підійти до даного народу, і таким чином і в тім випадку, в його ідеях і поглядах є лише такий зміст, що одиноким може гармоніювати з потребами його думання.

Буває багато фактів, що немов би говорили в користь такої передпосилки, і прихильники того принципу постійно покликають ся на них. Цілком годі заперечувати фактичний вік інтересуючої нас аргументації. Але та аргументація лише тоді могла би послужити оправданнєм істновання національності і лише тоді могла би помирити сучасну думку з національною релятивністю всякого людського пізнання, як би було доказано, що кождий нарід у всі періоди свого історичного життя придержував ся тих самих основних ідей і поглядів, що мінjali лише свій зовнішній вираз, а не внутрішню істоту, і що кождий нарід абсолютно не в стані, прийняти зовні й асимілювати собі цілком інші основні поняття й погляди.

Але такого доказу націоналісти не дали і не можуть дати, йому суперечили би безсумнівні факти історичної зміни поглядів майже в усіх народів, — зміни радикальні, що дотикали ся не лише одних модифікацій того самого ества, але обновляли самі основи народнього думання. Такому доказови суперечили би й факти, що їх годі оспорювати й що вказують на постійні взаїмні впливи цивілізованих народів одного на одного й на взаїмну обміню ідей.

Правда, годі оспорювати й те, що при обміні ідей зовсім не марнували ся ті національні відтінки, які кождий нарід надає всім думкам, що їх перебирає зовні. Позитивізм, католицизм, марксизм, матеріалізм, ідеалізм і ще багато інших ідейних „ізмів“ без сумніву діставали й дістають ще особливу закрутку, з огляду на той нарід, між яким знаходять вони своїх прихильників. Але ті закрутки не дотикали ся їх основного принципу, не змінили їх корінної істоти. Із сего слідує, що постійним елементом в розумовім життю якої будь нації являють ся не одні або другі основні ідеї, і люїсівські „відтінки логіки“ не становлять одинокого чинника, що вияснює ріж-

ниці в національних думках. Ті „відтінки льогіки“ виникають виключно з тих творчих форм, приналежних давній національності, то їх можна наповнити будьяким загальнолюдським змістом.

Стрічаючи в якого-будь народу думки, що йдуть в розріз зі всіма нашими думками про добро, правду й красу, ми тому ще не повинні глядіти на них як на необхідні продукти даного „народнього духа“, — продукти цілком рівноправні з нашим власним світоглядом. Маємо повне право бачити в них ряд блудів, які виясняють ся історичними причинами, з котрими можна бороти ся не кривдячи тим „генієм“ даного народу. Втім „національним генієм“ не слід через те бачити якоїсь недотикальної святощі, і, коли в боротьбі за правду необхідно числити ся з ними, то лише до тої міри, в якій люди мусять у всякій ідейній боротьбі приподоблювати свої методи нападу й оборони до окружуючих їх людей, що на них вони хотять впливати з найменшою втратою сил.

Але в кождім разі і без всякого сумніву нема жадної позитивної причини, охороняти одні або другі „національні“ думки від вишніх впливів або навіть від повної загибелі одиноким через те, що ті думки — „національні“, що вони витворені „народнім духом“.

Свідомість того, що ідеї і думки якого-будь народу становлять елемент, що надто підлягає зміні, щоби на нїм можна було вибудувати наукову апольогію націоналізму, — і мабуть саме та свідомість привела до гіпотези народнього характеру, обдарованого інстинктами і почуттями і що находити свій вираз головню в обсязі соціальних, правних і політичних установ. Деякі прихильники сеї гіпотези розширяють власть національного інстинкту на всі взагалі об'яви культурного життя. Невиясненими скритими, але незмінними інстинктами поясняють ся, по думці Ренана, всі історичні об'яви і всі культурні особливости кожного народу.

Із подібних передпосилок виникає цілком природно наука про релятивну цінність суспільних установ, як про коррелят релятивної правдивости національних думок. Як в обсязі штуки є різні національні школи, так є і в обсязі правних, соціальних і політичних установ різні національні типи, і те, що являєть ся справедливим і доцільним для одного народу, може бути погубним для другого, а тому й не буде на довго прийнятених. По кінець-кінцем вибирає собі нарід або витворює лише такі установи, що відповідають його інстинктам і чуттю.

Голову величини коноплі на тупубі у виді бочки; тонесенькі, немов павутинні ноги, і довгі, худі руки, —

все те ніхто не назве портретом, нарисованим художником певної „школи“. Але такий самий „напря“, застосований до обсягу правних і соціальних установ, може викликати одушевлення в національно настроєних серцях через те, що вони бачать тут об'яз національного інстинкту в такій щасливій пропорціональності суспільних функцій.

Ми ніяк не перечимо існуванню народнього характеру. Тому ми й допускаємо, що він в одній або другій формі находити свій вираз в народнім життю. Але ми всеж таки уважаємо надто смілою й недоказаною ту гіпотезу, після котрої той характер являєть ся саме рішачючих чинником, у витворі правних, політичних і соціальних установ. Навіть коли-б ми були в стані докладно установити основні позначки характеру якогобудь народу, — а до того етнічна психологія ще не дійшла, — то й тоді нам здавало ся би мало правдоподібним, щоби правні, політичні і соціальні установи яког-обудь народу можна би висувати з него.

Як відомо, можуть належати до різних партій, релігій і сект одного-однієїнього народу люди з майже цілком однаковим індивідуальним характером. Той характер поодиноких прихильників не має жадного впливу на внутрішній зміст даних наук. Що найбільше, він може до певної степені означити темп і інтензивність поступків, ту або иншу форму поведення, моральну висоту уживаних засобів — і то лише, як сказано, до певної степені. Але стремління і ціль диктують ся не характером, а станом річей, потребами й інтелектом. Те саме буває і в обсязі суспільних установ.

Кожда з них має за ціль задовалити яку-будь суспільну потребу, бо инакше вона взагалі не зявила ся бй на світ. Нема таких установ, що були би лише для того, аби відповісти народньому характеру. Але там, де є потреби й цілі, маємо ми й загальнолюдську критерію, при помочи котрої можна оцінити ті установи, що їх задовольняють. Коли ми находимо в установах будь-якого народу установу рабства, інститути, що стоять на довільности й насиллю, на визиску посідаючих непосідаючими, то навряд можемо допустити, що вони в однаковій мірі заспокоюють інтереси і потреби визискувачів і визискуваних, б'ючих і битих, гонителів і гонених, і що всі ті люди обдаровані однаковим характером, що привів до життя ті установи.

Ми зробимо ще одну уступку. Допустимо, хоч то цілком не доказано, що вплив народнього характера виражаєть ся найчистійше в політичних, правних і соціальних установах. Так, по твердженню Левона, переходить у всіх змінах які перебували установи французького народу, чер-

воною ниткою одна й та сама незмінна познака народнього характеру Французів: державність, замишування до сцен-тралізованої влади. Що ж з того слідує? Чи являєть ся в с'їм випадку народній характер одиноким чинником, що означає цілий і зміст змінених установ? Очевидно, що ні. Та сама познака — „бажанне бути рядженим“ — являєть навні як в необмеженій монархії, так і при кон-ституційнім правлінню або демократичній республіції. Той сам „централізм“ буває і з фєвдальною, і з буржуазійною системою, і з тими формами співжиття, що можуть стати на місце послїдньої. Але французькому народови треба сподівати ся, не однак ово, в якій з тих рїжних уста-нов обявляєть ся навні незмінна його схильність до дер-жавної влади: в установах фєвдальної аристократії, чи в установах ліберальної буржуазії, чи вкінци в державі, основаній на безпосереднім народовластю і службі робітни-чим інтересам народніх мас. А з того слідує, що навіть зробивши висше наведену уступку, нїяк ще не подиктова-ну наукою, ми при аналізі якої-будь суспільної установи мусимо строго розрізняти між тими елементами його, що відповідають народньому характеру, і тими що служать задоволенню інших потреб людської культури. Але подібна аналіза приводить до результату, що та сама познака народнього характеру може показувати ся в найріжнійших суспільних установах, як і противно, та сама установа може в рїжних народів і в рїжний час одержати один або другий національний відтїнок, з огляду на той або другий національний характер.

Але з того знову виникає ясно, що оправдання націо-нального прїнципу треба шукати не в яким-будь особливім змісті культури, в рїжних розвязках культурних завдань і суспільних зокрема, але лише в осібних національних формах, що надають суспільним установам один або дру-гий відтїнок, однаковий з огляду на правду, добро й красу.

III.

Разом з „народньою душею“ і „народнім характером“ націоналізм орудує ще одним прїнципом — „національним читтем“. Він підносить його всюди, де справа йде про оправданне одних або других національних потреб, а особ-ливо на оправданне стремління до політичної самостійности й незалежности.

Само собою розумієть ся, що нікому ніколи не вдасть ся навести які-будь розумні докази на то, щоби відмовити якому-будь, хоч би й найменшому народови право на по-літичну незалежність. Всюди, де пригнічені народи, яка б

не була скромна їх роля в сучасній культурі, боряться за свободу й незалежність, симпатії всіх чесних, непереджених і не заінтересованих людей, будуть по їх боці. „Коли ми бачимо“, говорить Бебель, „що народи управляються всупереч їх волі то наш обов'язок — стати по стороні тих що являють волю, визволити ся від чужого ярма“ 1).

Але тут іде справа не про ті симпатії і не про ту виникаючу з неї поміч, котру ми даємо народам, що вже борються або готовлять ся до боротьби проти чужого незносного ярма. Тут іде справа про принципіальне питання: треба чи не треба бороти ся за то, щоби кожда народність могла користувати ся національно-політичною незалежністю? Повинні чи не повинні соціалісти будь-якого політично несамостійного народу покласти собі за ціль виборення політичної самостійности для свого народу?

Націоналістичний принцип відповідає там, де він послідовно переведений, притакливо на ті питання для всіх народів, при всіх обставанах, покликаючи ся при тим на „національне чуттє“, — на ту *prima movens* всякого національного руху, — котре може бути лише тоді остаточно задоволене, коли нарід дібеть ся найповнійшою політичною незалежності від чужих.

Нам здаєть ся, що годі давати такі категоричні відповіді на поставлені питання, що й тут залежить багато від обставин часу й місця, що „національне чуттє“ не конечно мусить жадати політичної незалежности й що саме то „національне чуттє“ отримує цілком інакше значіння, з огляду на те, чи на него покликаєть ся націоналіст-шовініст, що перечить загально-людський зміст культури, чи прихильник міжнароднього принципу, що признає національностям лише ріжнородність творчих національних форм, що мають перетворяти ту саму загально-людську культуру.

Застановім ся тому трохи довше на питанні про національне чуттє.

Дехто твердить, що національне чуттє, має цілком певний зміст, як наприклад чуттє краси, і що воно з другого боку чуттє нове, являючи ся історичним продуктом сучасного життя народів. „Розвиток національного чуття“, пише Дюбуа Реймон, „являєть ся новим об'явом в розумовім життю сучасних народів, як наприклад, розвиток чуття любови до краси природи“ 2).

Розберімо се.

Всяке чуттє, що не виникає безпосередно в нашій організмі, конечно звязане з якими-будь внішніми звору-

1) „Vorwärts“, 1877. ч. 54. Додаток з 5. марта.

2) Du-Bois-Raymond, Über das Nationalgefühl. ст. 21.

шеннями. Національне чуття не може становити винятку з того правила. Воно нероздільне з уявленням тої національності, до котрої зачисляє себе; воно нерозривне зв'язане з національною самосвідомістю. Але національна самосвідомість не є цілком продукт новішого історичного життя. З того часу, як на землі з'явилися нації й племена, з'явилася й національна й племінна самосвідомість. Навіть найбільш дике і відстале плем'я має свою назву, своє ім'я, знане кожному індивідуумови. То значить, що кожне індивідуум свідоме своїй приналежності до певного етнічного гурту. Воно має свої племінні знаки, як наприклад певне національне одіння, певну причіску волосся, певне татування. Всі ті знаки піддержують ся з національною або племінною самосвідомістю, себто зі свідомістю того, що тими знаками дане плем'я ризнить ся від всіх інших племен. Вона запановує також національною солідарністю, котра виявляється щонайменше тоді, коли воно стає до боротьби з іншим племенем. Немає чого й говорити, що воно знає й національну гордість, і національну зухвалість, і національну самохвальбу, — види національної самосвідомості, що виступають у диких і варварських народів ще в більшій мірі на яву, ніж у цивілізованих народів.

Національною гордістю визначаються ся без сумніву навіть і ті маленькі народці, що тепер виходять на верх в сучасних культурних державах і котрі що до національної гордості стоять далеко позад свобідних, самостійних „диких“ народів. Національну їх самосвідомість видно хоч би з того інтересу, який вони виявляють, коли говорять їм про долю рідних їм племен, що живуть в інших краях або територіях.

Таким чином національне чуття абсолютно не можна уважати продуктом новіших віків. Окрім того воно не являється якимсь особливим, до психологічного змісту специфічним чуттям. Справді нема національного чуття як такого. Те, що ми називаємо національним чуттям, є в своїй істоті цілий ряд загальнолюдського чуття, направленого на свій або чужий нарід. Любов і ненависть, одушевлення і зневага, співчуття і жорстокість, стид і безстыдність, — всі ті чуття можуть стати змістом національного чуття, коли вони викликаються ся уявленням тої або іншої національності.

Чуття, що споводувало відомий виклик: „*Finis Poloniae!*“, як і те чуття, з котрим Георгі Брандес цитує слова: „*Le Danemark s'efface*“ не може бути тотожне з тим чуттям, у котрим німецькі „*Hutrapatriot*“-и співають „*Heil dir im Siegeskranz*“. І навіть при тій самій психологічній змісті національного чуття конечно все докладно пізнати, який

саме об'яв народного життя викликав його. Одушевлений поклін наприклад, викликаний воєнними успіхами народу, годі класти на одну купу з тим одушевленнєм, що викликаєть ся при згадці про національних мислителів, героїв цивілізації даного народу, як і успіхів, досягнутих ними на дорозі поступу. Німецька національна гордість, що звучить у відомих словах Енгельса: „Ми гордимо ся тим, що походимо не лише від Овена й Сен-Симона, але й від Канта й Гегеля“, істотно різнять ся від тої національної гордості, котра виявила ся в так само відомих словах Бісмарка: „Ми Німці боїмо ся Бога й більш нікого в світі“. Той сам об'яв національного життя може в одних викликати крики одушевлення, а в інших — стид. Таким чином національне чуттє ріжне, з огляду на те, який в него психічний зміст, якими об'явами народнього життя викликаний той психічний зміст в яких особах і гуртах він об'явив ся.

При оцінці національного чуття годі спускати з очей ще й слідуєче. Національність не представляє одинокого принципу, що лежить в основі гуртування людей і їх зєднання в одну цілість. Чоловік не належить лише до певної національності, але ще й до певної класи, певної сімї, стану, релігії, партії, тощо. Чоловік — гуртове єство, і його приналежність до одного або другого гурту приводить до того що той гурт стає предметом і будителем чуття, цілком аналогічного до національного чуття. Разом з національним чуттєм можна констатувати й існування партійного чуття, класового чуття, секстантського чуття, станового чуття, бо всі ті гурти викликають у своїх членів той самий об'яв, котрий стрічаємо, розслідуючи національне чуттє. Партійна і навіть фракційна ненависть, станова честь, терігоріяльний патріотизм, парохіяльний „дух“ і навіть мужеська гордість і „женеська самосвідомість“ принципно нічим не різнять ся від національної ненависти, гордості й чести, національного „духа“ і національної самосвідомости.¹⁾

1) То, що Філіппс оповідає про свою першу знайомість з мешканцями Ботанїбея, а саме, що мушчини лише про те думають, як би то найгірше обійти ся зі своїми жінками, при чім вони підтримують один одного, але що й жінки не пропускають нагоди, щоби відіметити ся на мущинах, — все то находимо ми всюди в негрятянських народів, де мушчини в тайних спілках придумують дороги й способи, при помочи котрих можна би було тримати свою жіночу прислугу в повнім підданстві, але й жінки зі свого боку оснóвують подібні товариства“. (Adolf Bastian, Der Mensch in der Geschichte, Bd. III, ст. 292.) „У Караїбів мушчини й щінки говорять ріжними мовами“. (Там же, ст. 387). Замітимо ще, що в Абипонців „дворяни й знатні відрізняють ся від народу також своєю мовою тим способом, що вони уживаючи тих самих слів вставкою й додатком до них інших букв так приряджують їх, що виходить з того немов би цілком нова мова“. (Там же, ст. 386—387).

Всюди, де ми находимо суспільні гурти, що ведуть між собою боротьбу, можемо сконстатувати в них ті самі психічні об'яви, що мильно уважають ся виключною прикметою національного чуття. Ті психічні об'яви виникають в одиниці зі свідомости її приналежності до певного суспільного гурту, котрого інтереси вона утотожнює зі своїми власними інтересами. В крузі того самого стану може виникнути суперництво й боротьба окремих родів і родин. Але ворогуючі між собою роди й сім'ї будуть все таки відчувати свою приналежність до того самого стану й уважатимуть себе чужими всім іншим станам. Внутрі тої самої національності розгорить ся класова боротьба, але й воюючі між собою класи можуть відчувати свою приналежність до тої самої своєї національності і протиставляти її чужим націям. За те не лише можливий, але в дійсности стрічаєть ся противний випадок, коли в крузі тої самої класи дають ся відчувати національні різниці, але ті різниці придавлюють ся в ім'я класової єдності там, де класова свідомість, свідомість своєї приналежності до певної класи, бере верх над національною свідомістю, над свідомістю приналежності до певної нації. В тім випадку національне чуття відсуваєть ся на друге місце й уступає перше місце чуттю класової солідарности.

Годі забувати й те, що різні види гуртової свідомости і звязаного з ним гуртового чуття в різні доби мають не однакову історичну силу. В часах середньовіччя наприклад національне чуття підчинене було цілком релігійному й партійному, як воно тепер серед робітничих класів західної Європи майже цілком приглушуєть ся з кожним днем все більше міцніючим чуттям приналежності до одної класи наємних робітників.

В тій обставині криєть ся причина того, чому так тяжко доказати правомірність національного чуття, чому не досить покликати ся на голий факт його істнування, щоби тим самим оправдати націоналізм, як принцип суспільної діяльности. Стаючи на чистім об'єктивнім становищі годі зрозуміти, чому ми повинні дати першенство національному чуттю перед класовим, релігійним або партійним. Суддями в тій справі не можуть бути й ті, що стоять під впливом того опануючого чуття тому, що вони в кождім разі не менше партійні, ніж ті, що одушевляють ся чуттям класової, релігійної або партійної солідарности.

Правда, приналежність до будь-якого народу, етнічне національне походження, являєть ся фактом більше примітивним, ніж приналежність до партії, секти або класи. Тілесні й психічні подібности одиниць дані раніше по часі, ніж подібности в переконаннях і інтересах. Але для су-

спільного гуртування найважливішим моментом являєть ся саме однаковість інтересів. Але тотожність інтересів що шукає свого *raison d'être* в тій обставині, що в богатих одиниць є однакові римські носи або подібні міґдалеві очи, така сама ефемерна, як абсурдна була би думка, щоби бльондини всіх країв творили міжнародню партію.

Коли станемо на подібне становище, то не тяжко буде зрозуміти, чому поступова думка все відносила ся до факту істновання національного чуття, як до чогось такого, що в найліпшій разі повинно бути для нас цілком байдужним. Так наприклад писав Герцен про національні рухи свого часу: „У відношенню до національних хоріб посліднього часу ми все тримали ся індефентно, але ми не виступаємо ворожо проти них. Вони належать мабуть до фізіологічної лінії розвитку. Але ми не можемо забути того, що вони витиснули революційні і соціяльні рухи й до того затемняли уми народів і одиниць, що в їх імя могли Гарібальді й Бісмарк . . . почути ся в однім стані. Проти національних рухів не слід бороти ся, але й не слід одушевляти ся в імя їх. В них проявляєть ся нисший степенъ людського стремління до усупільнення, до зєдинення зі „своїми“ проти „чужих“ . . . Елементарне стремління гуртувати ся по зоологічним познакам представляє дитячу добу розвитку, і бороти ся проти тої доби було би рівнозначне боротьбі проти молочних зубів.“¹⁾

Для того, щоби момент національного чуття міг для соціялістичної думки перестати бути „*adiaphoron*“ і зробити ся мотивом свідомого поступовання, конечні цілком інші докази, ніж покликання на анатомію і фізіологію. Але націоналізм піднімав інстинкти всюди, де від него жадали розумних доказів, — інстинкти, що їх можна без сумніву придавити висшим чуттєм.

Розділ четвертий.

Г.

Національне чуттє не може служити оправданнем національного принципу, що заперечує істнованне загальнолюдської правди, справедливости й краси. Подивімось, яке значінне буде воно мати, як ми на місце національного принципу поставимо принцип міжнародного братерства в тім його розумінню, яке ми надали йому на початку нашої розвідки, себто в розумінню основи міжнароднього життя,

¹⁾ Искандеръ, Колоколь, ч 243.

однаково ворожого як шовінізмови, так і космополітизмови.

Багато соціалістів, що придержують ся космополітичного толкування міжнародної основи, гадають, що матеріалістичне розуміння історії, що бачить в „продукції і відтворюванню безпосереднього життя“ головну причину всякого суспільного буття, вимагає, як свого доповнення, матеріалістичного „світогляду“, по якому головною цілю індивідуальних стремлень масового чоловіка являється знову „продукція і відтворення безпосереднього життя.“ Думки, чуття і поступки людей, учать вони, не лише обумовлені кінцець-кінцем економічним устроєм суспільности, але й направлені головно на задоволення матеріальних інтересів. „Ідеологічні“ потреби се лише „adiaphora“, щось цілком неважне, що не грає жадної ролі в мотивах людських поступків.

Крихітка правди, що лежить в основі того погляду, полягає по нашій думці лише в тім, що задоволення матеріальних потреб дійсно являється садиною підставою, що на ній можуть зявити ся і розвинути ся висші стремління людської природи. „По тім боці царства необхідности,“ каже Маркс, „починається розвиток людської сили, що служить сама собі цілю, правдиве царство свободи, що може процвітати лише в тім царстві конечности, як на своїй основі.“ 1)

Лише тоді, коли матеріальні потреби так або инакше задоволені, — але тоді вже конечно, — являється стремління до висших насолод, являється інтелектуальний і естетичний голод, що вже жадає свого заспокоєння. А коли се так, то матеріалістичний світогляд, що уважає матеріальну безпеку і „плодження дітей“ висшими життєвими добрами, мусить уступити своє місце ідеалістичному світоглядові, що надає більшої моральної цінности „царства свободи“, ніж „царство конечности.“ 2)

Але царство свободи се царство національного.

Вже Рюдігер замітив той дивний обяв, що розвиток національних суперечностей в дев'ятнадцятім столітті йшов

1) К. Marx, Das Kapital, Bd. III, 2, ст. 355.

2) Щоби виминути неважливу сюди полеміку з діалектичним матеріалізмом з філософії й історіософії, ми замітимо, що ідеалістичний світогляд цілком можливий на підставі філософського й історично-філософського матеріалізму. Се випливає ясно з наведеного нами цитату К. Маркса. Проба зєднати ідеалізм світогляду з матеріалістичним світоглядом і матеріалістичною філософією історії зроблена була д-ром Петерсом в його книзі „Віра в людськість“. (Dr. Peters, Der Glaube an die Menschheit, 1896, Stuttgart, Dietz.)

поруч з розширенням цивілізації, зі збільшенням міжнародних зносин і з культурним зближенням народів між собою. Чим більше народи ставали один до одного подібні по своїх правах і звичаях, світоглядом і установами, чим більшу участь стали вони брати в розвитку загальнолюдської культури, тим частійше стало з'являти ся національне гетто і тим різкійше стала виступати національна самосвідомість.

Сей замітний об'яв пояснюють ся, на нашу думку, тою обставиною, що в національностей, що пробудили ся до культурного життя, осередок ваги суспільної думки переносить ся з „необхідних“ царин культури в „свобідні“ царини її. Одіж, пожива, мешкання, технічні знаряди в різних майстернях, оруддє й машини, — приготування всіх тих матеріальних дїбр культури підчиняють ся зверховному володінню необхідности. Цілі, що задовольняють ся ними диктовані з одного боку внішньою природою, з другого боку психофізичною організацією, спільною всім людям. Найпридатнійші для задовольнення тих цілей засоби, отримують лише случайну національну познаку. При взаємнім зближенню народів між собою побідають в своїй боротьбі за істнування лише ті засоби, що найбільше відповідні цілі, себто при даних культурних і соціяльних умовах найбільше раціонально задовольняють потреби, що лежать в основі „необхідних“ галузей культури.

Цілком инакше стоїть справа з тими галузями культури, що ми їх назвали „свобідними“. Штука, література, поезія, релігія, філософія, — одним словом, всі ті проблеми, що не можна їх розв'язати уявленням про ліпше застосування і котрих розв'язка захоплює цілого чоловіка. його ліпші думки й чуття, — з konieczности мусять прийняти одну або другу національну закрутку. Бо при їх творенню ділають не лише родові, загальнолюдські й й індивідуальні творчі сили, але ще й національні форми творчости. Все, що дійсно одушевляє особу, викличе безпечно навні і „народню душу“, що зайшла в неї дорогою психофізіологічної дідичности. Лише там, де нарід віддаєть ся, так сказати, душею й тілом якій-будь галузи культури, виступає найяркійше і його національний гентій, своєрідний характер його творчих сил. І лише в тих „свобідних“ царинах культури робить ся нарід „національним“ в тїм висшій змислі, що означає не лише просту різницю його від інших народів, але й вимагає осібних національних форм творчости, вироблених дорогою дідичности, завдяки довгому спільному життю індивідуїв в тій самій культурній атмосфері.

Ті творчі форми якої-будь нації витворюють культурні цінности, що їх не може витво-

рити жаден инший національний гурт. Багато продуктів загальнолюдської культури існують лише в певній національній формі і цілком не мислимі без неї. Найбільше що можна собі уявити, се то, що їх можна перелаяти з одної національної форми в другу. Але цілком втратити сліди тої або другої національної відбитки вони не можуть. Національність, то майстерня, в котрій можливі продукти загальнолюдської висшої культури отримують свою конкретну, все національно певну дійсність. Або вірнійше: національність, то — органічне єство, що витворює ті національні творчі форми, з котрих виходять висші продукти загальнолюдської культури, конечно пересяклі духом тих форм.

Разом з любовю до висших цінностей культури виникає з конечности любов до тих форм, в котрих вони появили ся на світ, до тих творчих сил, котрим вони завдячують своє істнованне.

От особа правдивочоловіколюбного національного чуття, котрого жерелом являють ся не одні або другі несвідомі фізіологічні і расові дивацтва, але свійська кождому чоловікови любов до правди, добра і краси, що їх годі подумати поза емпіричними даними національними формами.

Для тих членів якої-будь національності, що їм дорогої ті висші культурні цінности, не може бути благороднішого завдання, ніж те, щоби поставити їх творця, себто певний національний гурт, в такі життєві усліва, що обезпечували би його істнованне і дальший свободний розвиток. Інтереси, виникаючі з того завдання, є реальні інтереси висшої культури, і право служити їм не можна оспорювати з жадного становища, коли лише національний рух, що служить їм, не береть ся до засобів, що йдуть в розріз з інтересами загальної культури, і коли лише він не загрожує таким самим законам инших народів.

Національне чуттє, — любов до народу, що впливає з любови до його мови, його успіхів в „царстві свободи“, — співчуттє з них, коли внішні або внутрішні причини спиняють його повний і всесторонний розвиток, ненависть до инших народів (а придивляючи ся ближше справі — ненависть до керманичів инших народів), що змагають поневолити його і зробити неможливим його дальший самостійний розвиток, навіть зависть до инших народів, що випередили його на дорозі поступу, — зависть, що являєть ся засобом, який спонукує до власної культурної діяльности, — національне чуттє, плекане подібними мотивами, було завсїгди властиве ліпшим одиницям всїх національностей, без ріжниць партії і напрямку. Лише у хорих народів, котрим ще не вдало ся забезпечити собі всі усліва для

дальшого самостійного розвитку, і котрих право існування осперюють ся сильнішими або культурнішими сусідами, те чуттє виступає часто з відтінком нервового і капризного шовінізму, коли воно в здорових народів навіть не все живе яєно в свідомости їх ліпших одиниць, як здоров'є і щастє взагалі рідко доходить до свідомости.

Ми могли би навести багато виписків з праць мислителів, яких щира відданість загальнолюдському поступови і щира ненависть для національного шовінізму не піддлягає найменшому сумнівови, що цілком потверджують те, що ми лише що сказали. Ограничїм ся лише наведенням кількох місць з „Історичних листів“ П. А. Лаврова.

По думці Лаврова, національність представляє „великий принцип“¹⁾ і „як продукт природи і історії“, — є цілком правомірною засада. „Необхідно“, щоби „та або друга національність в давий момент історії ставала реальним представником поступового руху людскости“. Історична її роля означаєть ся її спосібністю вилити на інші національності, зберігаючи свої власні і чужі особливости.²⁾

Зробивши ся історичною, національність в жаднім випадку не засуджена на то, щоби коли-небудь умерти. Історія не знає природної смерти національностей, „а знає лише ряд убийств одних національностей іншими, так що навіть питання: чи може історична національність вмерти природною дорогою? — тоді уважати рішенням.“

Боючи ся з хибною ідеалізацією національного принципу, Лавров вказує на правомірність його правдивої ідеалізації, що лежить в тім, що всяка (розбивка наша) національність може при сприячих обставинах стати історичним поступовим двигуном. Чим ліпше вона зрозуміє сучасні потреби людства, чим повніше втілить їх у формі своєї культури і в засоби своєї думки, тим правдоподібніше буде для неї осягнення того історичного стану... „Тому правдивий національний патріотизм для особи лежить в зрозумінню природних потреб пожив загальнолюдського поступу“... „Жадання піддержувати свою національність, як самостійну особнену одиницю, цілком законне (розбивка наша), бо воно відповідає стремлінню, щоби ідеї, в котрі чоловік вірить, мова, якою він творить життєві цілі, які він собі ставить, ввійшли як живий елемент в будучність і переродили ся відповідно до потреб посупу в людскости, і

1) Розбивка Лаврова.

2) Розбивка наша.

не завмерли. Зречи ся піддержувати свою національність має право лише той, хто переконав ся, що його національність містить в собі засуд застою або назадняцтва як нерозлучний елемент і не може від него відділити ся. Але котраж національність не може того зробити ?“...

„Внесіть в думку вашої національності правду; внесіть в уклад її суспільних форми найбільше справедливости; тоді може вона без страху стати в ряді з іншими національностями, котрих думка має в собі менше змісту правди, котрих форми суспільности менше переняті справедливістю. Вона буде впливати на них; вона підчинить їх морально, не маючи потреби побідити їх, себто позбавити їх самостійного історичного життя. Подібного впливу, подібного підчинення має право бажати кожний правдивий патріот, він має національне право, змагати до подібного значіння свого рідного краю; при таким історичнім панованню своєї національності над іншими він має право співділати всіма силами тому, що тим він прислужить ся і поступови людства. Поступ не є безособовим процесом. Кожний повинен бути його органом. Яка-будь національність повинна перед усіма і може ліпше, повнійше від інших стати представником поступу в даній добі. Правдивий патріот може і повинен бажати, щоби то була його національність, щоби він таким чином співділав у тім її історичнім значінню. Саме тому, що йому більше знана і привична культура його народу, що йому легше усвоїти погляди, думки й ділання його співплемінників, він може скорше лишити ся патріотом, переслідуючи загальнолюдські ціли. Раціональний патріотизм намагає в змаганню зробити свою національність найвпливовішим сячем людського поступу, затираючи можливо як найменше її особливі характеристичні позначки.“

Угрунтованне „раціонального патріотизму“, себто розумного, людського національного чуття, виложена в сих виписках Лавровим, не цілком годить ся з тими доказами, що ми наводимо в користь законности того чуття зістановища міжнародних засад.

Ми не вважаємо потрібним входити в потрібну аналізу доказів Лаврова, для котрої треба би критичного огляду цілої його теорії поступу, звязаної з його загальнофілософичними і теоретичнопізнавчими поглядами. Наша ціль при наведенню тих виписків лише в тім, щоби показати, що і такий прихильник загальнолюдських засад, яких був покійний російський мислитель, не відносив ся ворожно до національної засади, того, як він каже, „великого принципу“, і взагалі вірно вказав на законність її

становища поступу, національного чуття („патріотизму“) там, де вона не йде в розріз зі стремліннями до загальнолюдською розвитку. Він також показав, що таке чуття не лише не вороже поступови і розвиткови загальнолюдської культури, але противно може стати наймогутнішою підставою для піднесення культури народу на вищий ступінь.

В признанню законности такого національного чуття і цілої програми діяльності, що неминучо виникає з него, лежить саме велика різниця, що відділює сучасний міжнародній принцип, одушевляючий найпередовіші працюючі маси Європи, від космополітизму, котрому поклонялися торговопромислові класи вісімнадцятого і початку дев'ятого століття.

II.

Законність національного чуття, що лежить в основі міжнародньої засади, в розрізненню від космополітизму, ще більше виступає на вні, коли здавати собі справу з того, яка велика роля національних творчих сил при творчости на всіх царинах загальнолюдської культури.

Пригляньмо ся з тою цілю ще раз всім царинам культури, якими вище схарактеризували: мова, техніка, економіка, соціальні установи, право, політика, наука, філософія, релігія, штука, мораль, звичаї і звички, виховання й історичне життя.

На самім початку того вичислення стрічаємо перший і найважнійший обяв культурної творчости чоловіка, мову. Вироблення людської мови найбільше стоїть під впливом національних творчих форм. Але мова являєть ся заравом і тою цариною культури, що в ній інтереси загальнолюдського поступу тісно й нерозривно звязані з розвитком національної мови. Приведення якого-будь народу до загальнолюдської культури, розділ всіх духових дїбр тої культури між поодиноких членів народу і стремління зробити їх, тих членів, свідомими учасниками в дальшій виробленню поступових їх засад, — все те можливе лише за посередництвом тої мови, котрою нарід говорить. Але для того, аби народня мова могла відбути ту поступову службу, для того, щоби вона стала пригідним засобом для розширення висшої культури, вона повинна бути богата словами, виразами, відтінками, що дають можливість передавати всі найменші поглиблення і тонкості сучасної культурної думки. Але чим більше досконала і вироблена мова, тим вона більше національна.

Завдяки національним особливостям мови і наша думка, нероздільна від неї, пересякнена все більше й більше

формами національної творчості. „Коли ми згадаємо“, каже Абель ¹⁾, „що всі слова всіх мов мають значіння, властиве лише їм, і що слова інших нарід, які повинні означати те саме, ніколи їм докладно не відповідають, то можемо тим змірити, до якого степеня роблять ся наші думки національними, завдяки мові“, і „той обяв, що слова, котрі в різних мовах повинні би означати те саме, при більше докладнім розгляді вказують звичайно на значіння, трохи відмінні одно від одного, — той обяв повторяєть ся у цілм словарі“ ²⁾.

Годі також забувати, що чим більше досконалою стає національна мова, тим доросшою і любійшою робить ся вона для особи, і в тім факті лежить немаловажний елемент розвитку людської природи. Мова зробила чоловіка людиною ще у тім розумінню, що навчила його радісного естетичного чуття, незв'язаного з ніякими матеріальними предметами. Надзвичайно характеристичне, що Хорвати в двомовній Істрії називають свою рідну мову „мовою серця“ (*lingua dal cuore*), а чужу мову, якою мусять користувати ся в своїх зносинах з чужими, „мовою для хліба“ (*lingua dal pane*). — „Кождий край“, каже Гере, „любить свій діалект, бо він творить елемент, з котрого душа черпає житє.“ („Wahrheit und Dichtung“).

Вивчення чужих мов являєть ся одним з ліпших засобів для розвитку чуття міжнароднього братерства. „Той, хто старанно учить ся їх мови, робить ся м'якшим і острожнійшим в оцінці чужих націй... Він не найде нічого неприродного в тім, що навіть найбільше цивілізовані між ними так високо цінять свою національність і свою мову, що представляє для них світ їх думки, їх власне „я“; він буде вистерігати ся насмішками або зневагою вляти гіркість в боротьбу, яку декотрі з них мусять вести зі своїми сусідами, що поступили дальше вперед духово або економічно“ ³⁾.

Пригадаймо також, що гуртування поодиноких членів „Міжнароднього Товариства Робітників“ не йшло по краям або територіям, але по мовам, і що майже всюди національне питання майже цілком сходить ся з питаннем про національну мову. Подібно до обороту крови в організмі, мова являєть ся двигачем тих елементів духової поживи, що їх мусить ся доставити кожній особі даного народу. Нагінка за яку-будь народною мову рівнозначна заєудови на смерть

¹⁾ С. Abel, Die Sprache als Ausdruck nationaler Denkweise. Berlin, сторона 26.

²⁾ Там же, ст. 8.

³⁾ С. Abel, там же, ст. 28—29.

того народу. Любов до рідної мови, до „мови серця“ не представляє чуття, ворожого загальнолюдському поступови, і змагання розробляти і розвивати свою рідну мову — одно з найзаконнійших і найпоступовійших змагань народного життя. „Bewahre in der Brust wie einen Hort, das liebe, schöne deutsche Wort“, співає, й той поет, що нічого не хотів знати про національний принцип в політичній життю: Гайнріх Гайне. І зрозуміло, що його слова мають значіння не лише для німецької мови, але й для кожної іншої. Бо як риси мові матери мені дорозші і милійші від рисів лиць всіх інших людей, так і звуки мові рідної мови мені здають ся солодшими й милійшими, ніж звуки всіх інших мов.

Нероздільна від національних форм творчости і література народу, що недурно зветь ся національною. Разом із виділенням сучасних європейських літератур із середньовікової „загальнолюдської“ літератури на латинській мові положена була підстава її власного духового розцвіту середньовікового світа на осібні національності, що витворили самостійні культурні атмосфери, котрі впливали одна на одну і взаємно тягли одна одну по дорозі сучасної світської цивілізації.

Був час, коли до літератури на народній розговірній мові відносили ся не поважно, майже не мов би до невинної забавки. Навіть Данте з початку довго не міг відповісти на питання, якою мовою писати йому свою „Божеську Комедію“: „національною“ італійською, чи „загальнолюдською“ — латинською. Італійська мова його часу була ще груба й необтесана, і надто приманливою була думка повірити себе виробленому латинському гексаметрови. Його рішення — зробити народню „вульгарну“ мову виразником його поетичних думок і образів витворило італійський наріз, витворило італійську національність. Те саме можна сказати і про всі інші європейські народи. Культурне їх відродження бере свої початки в народніх їх національних літератур, себто з тої обставини, що вони, ті літератури, визволили ся зпід нівелюючого впливу церковного космополітизму середніх віків.

На жаль ще багато відсталих в своїм національнім розвитку народностей Європи не дожили до свого національного відродження. Поступова їх інтелігенція і їх культурнійша буржуазія, захоплена асиміляційним впливом висшої культури, серед котрої вони живуть, глядять призириливо на народній „жаргон“, на „вульгарне“, „простонародне“ наріччя. І навіть ті люди, що з цілої душі бажали би самостійного культурного відродження свого народу, часто бувають в розпуді через неможливість піднести

народньо-розговірну мову до степеня літературної і наукової мови.

Такі побоювання, по нашій думці, не мають поважної причини. Як то не здасть ся парадоксальним, але можна твердити з повним правом, що нема такої народньо-розговірної мови, яку годі би було піднести на ступень літературної мови, спосібної передавати всі відтінки і глибини сучасної наукової, філософичної і художньої думки. І от на якій підставі ми то твердим.

Подібно, як ціле наше духове життя, по крайній мірі те, що дотичить його внутрішнього змісту, — виникло з первісних простих порушень, так само й усі висші словотвори, що виражають найбільше абстрактні поняття і найскладніші образи, розвинули ся з небогатих первісних корінїв, що означали найпримітивніші уявлення, і бути питомі кожній мові. Та сама творча спосібність мови, що з примітивного кореня „*mar*“ або „*mal*“, яке означало лише — „щось розтирати пальцями“, витворила так далеко відмінні по своєму значінню слова, як: „море“ і „мельниця“, — не покажет ся безсилною і перед завданням викувати гнучку зброю думки з мови, на котру може бути перекладена ціла біблія. А біблія се треба знати перекладена майже на всі культурні і некультурні мови світа; про се може переконати ся кожний, хто кине оком на каталогои Бритійського Біблійного Товариства.

Розумієть ся, щоби справити ся з таким завданням, щоби дати народньо-розговірній мові розвинути всі можливости висшого житя, що криють ся в ній, конечно добре її знання, конечно переняти ся її внутрішнім духом, конечно дорогою вдумливої аналізи і майже несвідомого інтуїтивного подразнення натрафити на слід тих доріг і засобів, що за їх помічу сам нарід творить абстрактні поняття і складні образи з тих первісних емпіричних значінь, якими він користуєть ся для виразу своїх розмірно нескладних думок. Але для того, хто справив ся з тим завданням, успіх неминучий. Неминучий по крайній мірі для тих геніїв мови, обдарованих тонким чутєм, котрі можуть горячим духом своєї поетичної творчости розтопити твердий і сипкий матеріял народньої мови і виляти його у висші формі що відповідають складу ума й мови самого народу. Все, що ми знаємо про сей предмет з історії сучасних літератур, каже нам, що двох-трьох поколінь творчої праці досить, щоби вивести мову зі стану летаргу або навіть повільного виродження і вдихнути в неї дух саморозвиваючого ся житя, що забезпечує їй дальший розріст і удосконаленне.

Коли склад народньої думки і народньої мови накладає свою відбитку на всі обяви літературної діяльності, то її роля особливо значна в царині красної словесности. Тут „краса і цінність істотно лежать у формі мови, яку годі пересадити або перекласти,“ як се цілком справедливо зазначає інтернаціоналістично думаючий Георг Брандес. 1)

Виходячи з сеї думки, що чуття світового горожанства неприродне без національного чуття, що „спершу Данець, — се само собою зрозуміло,“ 2) Брандес приходить до висновку, що „на нас, (себто Данцях, але то саме важне і для всякого иншого народу), тяжить національний обовязок захищати нашу мову і зробити все, що від нас залежить, в користь того, щоби та мова не втратила ані одного дюйма своєї території.“ 3)

Соціалістичні партії сучасних культурно-підчинених народів придержують ся на жаль всі здебільшого матеріалістичного погляду на завдання життя і бачать весь змісл своєї діяльності лише в розв'язці економічних і соціальних проблем. Їм, розуміється, здається в дуже великій степені дивним і навіть цілком назадницьким жаданням — викликати в житє разом з політичним і професіональним рухом національний рух в користь відродження народньої мови і дати сей новий стяг в руки тих самих працюючих мас, що в імя їх інтересів вони працюють. Тим поступовим партіям культурно-поневоленних народів, що (партії) стоять під впливом чужої пануючої культури і чужої пануючої мови, повинен показати ся їх національний обовязок в тій справі, про котрий говорить Брандес, чимсь таким, що йде в розрив із дорогими для них принципами міжнароднього братерства. А між тим сей національний обовязок є лише конечний наслідок тої міжнародньої засади, що, як ми бачили, жадала, щоби й найменша національність тішила ся „достоїнністю і впливом.“ Принаймні боротьба зі сторони таких соціалістів проти існуючих вже рухів в користь відродження народньо-розговорної мови, — така боротьба є без сумніву переступством проти духа і всіх офіціальних заяв сучасної міжнародньої засади. На щастя така боротьба не довготривала. Працюючі маси, в імя котрих ведеть ся та боротьба і котрі деякий час піддержують її, скоро покидають своїх політичних провідників і йдуть за тими соціалістичними партіями, що виписали на своїм стягу і задоволене на-

1) Georg Brandes, Über das Nationalgefühl, ст. 18.

2) Там же, ст. 29.

3) Там же, ст. 31.

ціональних інтересів. Мені здасть ся, що боротьба проти сучасного поступово-національного руху працюючих мас і виключне підчеркуване економічного і соціального моменту в своїй діяльності виникає з тої психології „кающого ся“ пана, що майже з ненавистю дивить ся на всі об'яви висшої культури, значчи, що трудящим масам доводиться боротися за кусень хліба і бодай промінчик свободи, боротися за можливість боротьби за ліпшу будучність. Завдяки тій психології „кающого ся дворянина“, витворюється цілком неприродний погляд про психіку працюючих мас, ніби-то ся психіка перенята лише економічними, соціальними і в найліпшій разі політичними потребами. Справді воно цілком не так. Чоловік всюди є чоловіком: і на вершинах і по низах. Працюючі маси створені з того самого тіста, що й соціалістична інтелігенція, і той, хто добре знаєть ся на їх психічній життю, може констатувати, що радше можна нарікати на перевагу в ній ідеологічних мотивів над економічними і соціальними, ніж думати, що їм не має місця в тій психіці, завдяки певному економічному і соціальному становищу тих працюючих мас. Як би там не було, але ніким не оспорений є факт, що, як лише маси починають розумово розвивати ся і жити ширшими суспільними потребами, в них зараз же пробуджується потреба висших естетичних, наукових і філософічних насолод, потреба жити в свободних царинах культури, себто як раз в тих царинах, де національні творчі форми грають найбільшу ролю. Живучи в тих царинах, вони самі стають національними або вірніше, починають бути свідомі того, що вони національні, і що бути самим собою — не лише не гріх і не переступ проти духа святого, але протилежно, перший обов'язок поважаючого себе народу.

Завдяки мові і наука, без огляду на її загальнолюдський зміст, стає об'явом національного життя. Розумієть ся, що й виховання годі відділити від національної мови, котрою ведеть ся наука. Найвидніші авторитети педагогії, як наприклад Дістервег, Мішель, Бреаль і Толстой, твердять, що вивчення й виклад народної мови або навіть місцевого наріччя ділає дуже благодійно на розвиток розумових спосібностей, і ставлять одним з ідеалів педагогіки — виклад всіх предметів у рідній, розговірній мові. Коли ще вгадаємо, що виклад повинен виходити від ідей і понять дитини, найдоступніших дитині, себто від елементів того національно забарвленого життя, серед котрого вона живе; коли дальше візьмемо під увагу, що історія рідного племені і вивчення рідної літератури являють предметами, найважливішими не лише для розумового, але й для морального,

естетичного і горожанського виховання учеників, тоді стане зрозумілим, оскільки велика й важлива роля національного моменту в тій може найважнійшій галузи загальнолюдської культури.

Ми не будемо довго застановляти ся над аналізою культури царин штуки, філософії і релігії і тої ролі, яку грає в них національний елемент, себто форми національної творчости. Видатне значінне, питома національному генієви, національної самобитности в тих царинах ніхто поважно не оспорує. В царинах філософії, релігії і красної словесности ділав поруч з національною самобитністю і народня мова. Завдяки тим двом чинникам, саме ті царини культури являють ся найважнішими представниками того „царства свободи“, котрим загальнолюдський розум не може диктувати ті самі обовязкові для всіх розвязки філософічних, релігійних й естетичних проблем і в котрих разом із загальнолюдськими й індивідуальними способностями і талантами неминучо виступають на верх психофізичні особливости даного народу, його національні творчі „форми“.

Тому не дивно, що любов до обявів тих царин культури високо підносить національне чуттє, що являєть ся імпульсом такої національної діяльности, такої національної творчости, що рівночасно являєть ся і службою для загальнолюдської культури, збогачуючи її оригінальними продуктами людського генія.

„Нарід береже свою позицію і рухаєть ся вперед, коли він в стані розвивати культуру, і ми не маємо інших способів показати ся навні, окрім одного творити цінности. Хоч як мало було нас але нема нічого, що забороняло би нам писати або рисувати, або музикувати лїпше, ніж веі інші народи, або відкривати їм культурні дороги, котрих вони не найшли... Ми повинні зробити все, що в наших силах, щоби культурні жерела нашого краю вибухли з силою“.¹⁾

Так пише знаменитий представник „менше цінної“ національности, Георг Брандес.

Дотично царини етики, себто стремління здійснити в думках, чуттях і ділах ідеал людської достойности, се значінне національного елемента для неї містить ся в тім, що сучасний ідеал людської достойности зберігаєть ся в любови до „правди, краси і добра“ і служби їм. Але висші обяви правди, краси і добра переходять границі родового загальнолюдського розуму, покидають поле необхідности і загальної обовязковости, відкриваючи простір для свободної національної творчости. Таким чином етнічна

¹⁾ Georg Brandes, Über das Nationalgefühl, ст. 30—31.

служба висшим формам правди, краси і добра являєть ся службою тим загальнолюдським засадам, що не можуть проявити ся на внї инакше, як лише в певних національних формах.

III.

Всі висші царини загальнолюдської культури й ті з „низших“, що безпосередно звязані з „людською“, а тим самим і конечно національною мовою, так тісно злиті з формами національної творчости, що поступ національної культури тих царин означає і розвиток загальнолюдської культури, і противно. загальнолюдський розвиток годї собі уявити поза тими національними особливостями, якими один нарід рїзнить ся від иншого.

Але не лише ті царини „свободи“ всі переняті національним елементом. Навіть царини конечности мусять давати певну данину національному принципі.

Лишаючи на боці техніку, в розвитку котрої національні творі форми грають може цілком другорядну ролю і виражають ся в більшій або меншій спосібности до технічних винаходів, лишаєть ся ще економія, соціяльні установи, право і політика, котрими мусимо ще зайняти ся зі становища тої ролю, яку відіграє національність в їх розвитку.

Насамперед замітимо, що зміст всіх тих царин, всіх економічних, соціяльних, правних і політичних установ, саме тому, що ті царини відносять ся до „царства необхідности“, мусимо розглянути виключно зі сторони їх придатности чи непридатности для задоволення тих загальнолюдських потреб, що викликали до життя ті особливі царини культури. Жадні покликування на національного ґенія, на „самобитність“ і народній дух не можуть оправдати існування тих установ, що являють ся стїсняючими для свободи і добробиту одиниць, і жадні „хитрі видумки“ чужинців не можуть спинити нарід від перенимання від тих чужинців тих установ або ідеалів суспільного життя, що забезпечують одиниці найповнійший і всесторонний розвиток всіх її сил і спосібностей. Роля національного елемента зводить ся тому тут або до спосібности творити нові, ще невидані форми співжиття, найвигіднійші для всіх людей, або до вношування частинних поправок, рїзних відтінків і другорядних модіфікацій в ті установи і суспільні ідеали, що їх виробили инші народи для того, щоби лїпше приподобити ті установи й ідеали до условим життя даної національности й її психофізичного складу думання й чуття.

На жаль всі ті відтінки і роля національних творчих форм у творенню їх в сучасности годі докладно науково підхопити. За те можна без помилок вказати ще на одно значіннє національного елементу для розвитку тих необхідних царин культури, що його важливість не може підлягати жадному сумнівови. Ми говоримо про конечність приноровлення до умовин національного життя певного народу і до цілого психофізичного укладу його душі при пропаганді й агітації за введенням в життя тих або інших необхідних для него суспільних установ.

Вже те одно, що конечно брати до помочи народню мову для ширення серед народу соціалістичних і демократичних ідей і ідеалів, веде скорше чи пізнійше до занехая односторонного космополітизму, з котрого звичайно виходять соціалісти, особливо серед малих, культурно-поневоленних народів. Сама соціалістична агітація серед народніх має являеть ся культурним підприємством безконечної ваги і його введення в життя викликає до життя неминучо гру національних форм творчости. Та діяльність не може обійти ся без друкованого слова, без більше або менше талановитої публіцистики, без красної словесности, без популяризації тих або інших поступових наукових і філософічних засад. Нова пролетарська поезія жадає поетів або, по крайній мірі, талановитих перекладників; преса взагалі потребує значного числа здібних письменників, що поступенно висають чарівну поезію рідної мови, що виховують особливу естетичну насолоду від самого процесу творчости при витворюванню і виробленню нової літературної мови. Вдачні звороти мови, що надають вже майже витертій монеті соціалістичної ідеї новий оригінальний відтінок, зачерпнений з чисто народнього запасу образів і думок, талановите наслідуваннє народньої мови і народньої поезії, — все те викликає майже несвідому любов до свого народу і його духового облича. Поволи та несвідома любов, ті відірвані моменти задоволення, викликані національними сторонами життя свого рідного народу, зрунують ся в цілком певне, національне чуттє. І чим ширше розростаєт ся і чим глибше проникає та діяльність для розширення серед має соціалістичних ідей, чим більше прикликає вона літературних і бесідницьких сил до себе, тим богатшою стає народня мова і по своїй формі, і по своїм змісті. Наступає хвиля, коли і скептики мусять прийти до свідомости, що так би сказати, на їх очах майже незамітно виросла нова літературна мова і витворила ся нова соціалістична література, достойна того, щоби її любити і бажати її всякого успіху в її дальшій розвитку.

Окрім того потребує соціалістична пропаганда серед народніх мас зближення інтелігенції, відірваної від рідного народу, що осягла вищу культуру, з самими тими народніми масами. Абстрактний характер соціалістичних ідей, котрими була перенята та інтелігенція, або той їх чужий національний відтінок, котрий вони прийняли з чужої національної атмосфери, уступає поступенно своє місце новому конкретному змістови, що вносить ся в ті ідеї характером національного життя рідного народу. Загально-людське горе, в боротьбу з котрим вступають слуги соціалізму, являєть ся тепер перед ними у виді конкретного народнього горя, з його специфічними особливостями, що виникають не лише з певного соціально-політичного стану народу, але з його певного стану серед інших окружуючих його народів. Чуте тої поступової інтелігенції збогачуєть ся цілим рядом нових зворушень національного горя, жалю за несправедливо пригнічений і скований в своїому розвитку даровитий нарід (а хтож не вважає свій нарід даровитим?), ненависти проти гнобителів, жадоби боротьби і визволення від національного гнету. Ще один крок — і перший інтернаціоналізм, що майже нічим не ріжнив ся від космополітизму починає тратити свій космополітичний відтінок й отримує свідомо своє правдиве значінне — як наука про братерство і рівноправність народів, що помагають солідарно один одному в тяжкій справі заведення правди на землі, — тої правди, що повинна кожному з них отворити свободну дорогу до розвитку всіх культурних сил, що криють ся в них.

Хто старанно слівдив за історією соціалістичного руху між сучасними, відсталими культурно або поневоленими чужою вищою культурою народами, — може справді потвердити правдивість сказаного. Майже в усіх них соціалістична інтелігенція починала з космополітизму або з проповіді асіміляції з чужою вищою культурою, майже всюди вона цурала ся національних завдань і змагала лише втягти маси в загальнолюдський соціалістичний рух, і майже у всіх них кінчила та інтелігенція тим, що ставила собі за ціль не лише обстрактне визволення чоловіка, але й національне відродженне народу.

Той новий зворот в діяльності соціалістичної парті-національно-поневоленого народу являєть ся всюди найважнішою подією в його історії. Початковий космополітизм і сліпа, нічим не оправдана ненависть до всего національного були для широких народніх мас великою перепорою, щоби пристати до соціалізму. Назадницькі партії і течії з духовенством на чолі користували ся тою обставиною, оголошували себе самотніми захистниками народніх і націо-

нальних інтересів і не без права могли показувати на соціалістичну партію, як на народнього ворога, що змагає до знищення і зметення з лиця землі самого народу. Чуття національної самооборони підказувало масам необхідність опирати ся на назадницькі елементи і вести непримириму боротьбу з внутрішнім ворогом, що робить замах на саме існування народу.

Але від тої хвилі, коли соціалістична партія починає говорити не лише від імени інтернаціонального пролетаріату, але і від імени свого поневоленого народу, від тої хвилі, коли вона перед самим народом видвигає нові завдання національного визволення і вказує на нові, поступові, більше доцільні дороги для розвязки тих завдань, — цілковито змінюєть ся її роля і значіння в історичній долі народу. В назадницьких сил вириваєть ся підстава зпід ніг. Народні маси, не затуманені вже шовіністичним чадом назадників, знаходять задоволення для свого природного й законного національного чуття в програмі соціалістичної партії, і починають чуткіше прислухувати ся до загальнолюдських завдань, що вложені в ній і починають у чим раз зростаючим числі наповняти її ряди.

Признання правдивих національних інтересів народу й служба їм являють ся найдоцільнішою тактикою для соціалістичної партії. Історія флямандського, чеського й українського (в Галичині) соціалізму доказала вже плодотворність тої тактики навіть з чисто загальнолюдського становища: зі становища притягнення народніх мас до соціалізму. Таким чином признання національного елементу в міжнароднім принципі лежить також в інтересі тої галузи культури, що ми називали історичною діяльністю.

Говорячи про ту важнішу галузь загальнолюдської культури, — галузь, направлену на частинну або повну зміну всіх об'явів суспільного й культурного життя, — годі не звернути уваги ще й на слідуєчі думки.

Розглядаючи причини поступу і застою в окремих народів в ріжні часи їх історичного життя, ми бачимо, що перед добами поступу було все духове зближення або лише духова стріча з іншими народами. Ми не знаємо ані одного прикладу в історії, коли би доба застою в котрого-будь народу або гурту народів, захоплених тою самою культурною атмосферою, закінчувала би ся без впливу з боку інших народів, приналежних до іншої культурної атмосфери. З другого боку можна навести багато прикладів на те, коли народи, утворивши свою культурну атмосферу і відгородивши її від внішнього впливу, з часом тратили свої творчі спосібности і западали в стан культурного застою.

Думки немов би вичерпували всю свою самостійність, обертали ся в повторюванні того самого шаблону, і постійні повторювання того шаблону кінець-кінцем приглушували слабі парослі критичної думки одиниць, ще така необхідна для історичної діяльності навіть в царині розвитку й удосконалення матеріяльних продукційних сил.

Наступило те, що находимо при ендосмозі і ексоосмозі різних плинів, коли після деякого часу взаємною обміну і руху плини приходять в однаковий стан, і рух закінчується ся.

Може й міжнародне життя представляє щось в роді ендосмози й ексоосмози, і дальший рух поступу культури може й застановить ся, як лише всі народи „зіллють ся“ в одно „людство“ з цілковито однаковою для всіх культурною атмосферою. Може сама та обставина, що є різні культурні атмосфери, що постійно впливають одна на одну, не дають ані одній з них можливости сконсолідувати ся і застигнути в раз на завсїгди виробленім шаблоні. До сеї пори ми бачимо перед собою в людстві культурні атмосфери, що різняться ся між собою не лише по своїм формам і не лише по своїм продуктам висших царин „свобідної“ творчости, але й по своїому змістови, по своїм відповідям на важніші питання царства необхідности. Така різнородність веде обовязково до ворожої стичности різних культурних атмосфер. Але та ворожа стичність цілковито не конечна для їх плодотворного взаємного впливу. Цілком можливий стан, коли всі національности будуть в своїм культурнім життю придержувати ся однакових загальнолюдських засад і будуть різнитися одна від одної лише по мові, по оригінальним відтінкам в розв'язці важніших завдань „необхідних“ царин культури і по продуктам своєї національної творчости в царинах висших там, де не може бути загальнообовязкових розв'язок для всім людей. Таких різниць досить буде для того, щоби не дати всім людським культурам зіллати ся в одну атмосферу, що скоро витворює свою рівновагу і може через се одно вже є засуджена на застій.

Зрештою, щоб не було з тою справою в далекій будучности, для нашого часу і для найближчої, близької і навіть більше або менше далекої будучности існування окремих національностей запевнене і не може підлягати ні найменшому сумнівови, так що кожда національність має повне право дивити ся на себе як на окрему культурну атмосферу, що витворює їй одній питомі продукти висшої культури, що бере впливи зо внї і зі свого боку впливає або може впливати на інші культурні атмосфери, піддержуючи таким чином вічний культурний рух, вічне вироб-

лювання все нових і нових оригінальних форм людського життя. І саме тому, що кожний нарід представляє таку самостійну атмосферу, що ділає немов закваска в загальнолюдській культурі, він має безпечне право оточувати себе такими державними й міжнародними установами, котрі забезпечували би йому повний і неоспорюваний розвиток всіх форм його національної творчости й давали би йому можливість наповнити ті форми загальнолюдським змістом.

Винахід і вироблення тих державних і міжнародних установ представляє, розуміть ся, дуже нелегке завдання, особливо, коли маєть ся до діла з такими народами, що не живуть на заокругленій, їм одним належній території. Але се завдання не є не до виконання. І теорія і практика національної справи в західній Європі виробили дуже важні принципи для розв'язку того трудного і складного завдання. Виклад, аналіза й оцінка тих принципів виходять на жаль поза межі сеї праці і вимагають самостійної розрібки. Тепер, кінчаючи наші розсліди, ми повинні ще лише зазначити отсе.

Задля того, щоби народні маси, без участі котрих не робить ся нічого великого в історичним життю, могли одушевляти ся завданнями розвитку своєї національної культури і зужити всі свої сили для розв'язку свого національного питання, конечно, щоби їх економічне положення піднесло ся що найменше на таку висоту, котра давала би їм відповідно багато свободного від матеріяльних клопотів часу для насолоди тими вишшими продуктами національної творчости, що її самостійний розвиток вони покликані обороняти в своїй діяльності.

Коли таким чином соціалізм ніяк не може потерпіти від того націоналізму, що входить як законний елемент в принцип інтернаціоналізму, то й той елемент націоналізму може лише тоді здійснити ся і бути переведений в життя, коли він буде опирати ся свідомо на соціалізм і йтиме постійно поруч з ним.

Вийшли з друку такі книжки:

М. Михайленко — Національне питання в Росії й війна.

М. Михайленко — Росія й Україна.

М. Михайленко — „Визвольні Маніфести“ російського уряду в теперішній війні.

Юрій Ручка — Російські соціалісти й теперішня війна.

М. Залізняк — Самостійна Україна — несоціалістичне гасло?

М. Залізняк — Українці, Росія й війна.

М. Драгоманів — Чудацькі думки про українську національну справу.

М. Драгоманів — Листи на наддніпрянську Україну.

М. Драгоманів — Віра і громадські справи, друге українське видання.

М. Лозинський — Українська Галичина — окремий коронний край.

К. Кавтський — Національність й інтернаціональність.

К. Кавтський — Національна держава, імперіялістична держава й союз держав. — Дмитро Сметанка — Соціалізм, завойовницька політика, патріотизм і націоналізм.

В. Лібкнехт — Чи Європа має скозачіти?

Ф. Ляссаль. — Програма робітників.

Ф. Ляссаль. — Про суть конституції.

Др. Осип Назарук: Що се є: суспільні класи, боротьба клас, буржуазія, пролетаріят, капіталізм і організація?

В. Рюминський — Повстане селян в Англії, друге українське видання.

Ф. Волховський — Казка про салдатецьку душу, друге українське видання.

Ф. Волховський — Казка про неправедного царя, друге українське видання.

Ф. Волховський: Як мужик став довжником у всіх.

Чи є тепер панщина?

В. Швачка — Чому позичали віру?

Х. Житловський — Соціалізм і національне питання.

К. Реннер — Національна справа, імперіялізм і соціалізм.

К. Реннер. — Надія, як правна ідея й інтернаціонал.

А. Бах — Цар — Голод, друге українське видання.

В німецькій мові вийшли:

Georg Ruczka: Die russischen Sozialisten und der gegenwärtige Krieg.

Georg Ruczka: Die französischen Sozialisten und der Krieg.

В „Політичній Бібліотеці“ вийшли:

Л. Василенко — Світова війна.

С. Томашівський — Галичина. Політично історичний нарис з приводу світової війни.

М. Лозинський — Утворення українського коронного краю в Австрії.

Друкують ся або готують ся до друку:

Н. Андреев: Початки релігії.

Ж. Жорес — Батьківщина і робітництво.

М. Борисов — Соціалізм і проблема національної автономії.

К. Ляйтнер — Імперіялізм московського народу.

Е. Пернерсторфер — Про новітній націоналізм.

Національна справа й Партія Соціалістів-Революціонерів.

Галичина й її національне значіння для України.

Е. Бернштайн. — Інтернаціонал робітничої класи й європейська війна.

І. Сокира — Хай Європа козачіє!

М. Драгоманів — Рай і поступ.

М. Драгоманів — Старі хартії вольности.

М. Драгоманів — Про неволю віри.

М. Драгоманів — Оповідання про заздрих богів.

М. Драгоманів — Швайцарська республіка.

Вандервельд — Ідеалізм в марксізмі.

Л. Шишко — Оповідання з московської історії.

Частини I—III.

Л. Шишко — Робочий народ і державний лад.

Національна справа в Росії й як її полагодити.

Боротьба за землю і волю в Росії.

Що таке свобода й як її здобувати.

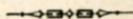
Від самодержавства до народоправства.

Панщина й її упадок в західній Європі.

Французька армія під час великої революції.

Славетні дні турецького війська.

В. Винниченко — Боротьба (оповідання).

10.50р.
2 руб 04 коп (1986)

И 58.513
2 пр.

2 пр.

~~Українська~~ / ~~Українська~~
Українських Соціалістів - Революціонерів.

„Боротьбою здобудем ми право своє!“

Х. Житловський.

Соціалізм і національне питання.

Львів. Бібліотека
АН УРСР

Переклад з російського.

Вас. Курман

Наклад і друк партійної друкарні.
1915.